

PUBLICATIONS DE
LA COMMISSION POUR LA
GEOGRAPHIE DU
PAYS NATAI

REVUE SCIENTIFIQUE
DU PAYS NATAI
A DEBRECEN.

VOLUME VI. 1929—1930.

Rédigé par
DR. RAUL MILLEKER
président de la commission.

A DEBRECENI TISZA ISTVÁN
TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG
HONISMERETŐ BIZOTTSÁGÁNAK

KIADVÁNYAI

Szerkesztő:
DR. MILLEKER REZSŐ
egyetemi tanár
a Honismeretű Bizottság elnöke.
VI. KÖTET., 1929—1930
22. FÜZET.

MITTEILUNGEN
DER KOMMISSION FÜR
HEIMATKUNDE

DER WISSENSCHAFTLICHEN
GR. STEFAN TISZA GESELLSCHAFT
IN DEBRECEN

BAND VI. 1929—1930.

Herausgegeben von
DR. RUDOLF MILLEKER
Präsident der Kommission.

A DEBRECENI FÉSÜSMESTERSÉG

IRTA:

N. BARTHA KÁROLY DR.

DR. KARL N. BARTHA:

DAS DEBRECENER KAMMACHERHANDWERK

BUDAPEST

A STUDIUM KÖNYVKIADÓ R.-T. BIZOMÁNYA
(IV., MUZEUM KÖRUT 21.)

I. BEVEZETÉS.

A debreceni fésűsmesterségre figyelmünket az a néhány szó fordította, amellyel Visky Károly dr., a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgató-őre a Debrecenben található papír fésűminták iránt érdeklődött. Ezek után a papírminták után kutatva tapasztalhattam, hogy ez a mesterség Debrecenben mint kézműves mesterség már nem él. Beteljesedett rajta a kézműves mesterség sorsa: a gyáripár nyomása alatt lassú halódással kipusztult. A debreceni ipartestület 1924. évi jelentése már csak három fésűsről emlékszik meg: Dömsödy Ferencné, Dobrucki E. Miklós és Szikszai János. Az első ezek közt fésűgyár tulajdonosa, a második csak úgy képes műhelyét munkában tartani, hogy szakított a régi kézműves hagyományokkal és magaszerkesztette, villamos erővel hajtott gépekkel dolgozik. Különben sem tősgyökeres debreceni mester, az 1900-as évek elején költözött ide Turócból. A harmadik pedig néhány évvel ezelőtt meghalt, s mintha mindenét a koporsójában magával vitte volna, nem maradt utána semmi, nem sikerült fiánál egyetlen darab szerszámmal vagy egyéb mesterségbeli emléket találni. Mint értéktelen lom, szétkallódott a műhely, s a mesterség mindenestül a feledésbe merült a családjában is. Nem is lehetett Debrecenben sem hivatalos, sem magánúton egyetlenegy régifajta fésűsmestert sem találni. Csupán Jóri Antalnénál leltünk apja: Szabó István után 1 kitüntető oklevelet és 1 pecsétnyomót, valamint Dömsödy Ferencnének 17 db. régifajta *nyomóformát*, mely tárgyak adományképpen a Déri-Múzeumba jutottak.

E közben a sikertelen keresgélés közben a véletlen szerencse jött a kutatás segítségére. A véletlen hozott össze egy öreg fésűsmesterrel, aki valamikor debreceni mester volt. Ez az öreg Varga Lajos, aki 81 éves korral most is Hajduböszörményben lakik, azonban apja, nagyapja Debrecenben volt céhbeli fésűsmester. Ő maga is Debrecenben folytatta a mesterséget, csak a kedvezőbb kereseti kilátások telepítették ki Hajduböszörménybe. Varga Lajos megtalálása igen örömdetes volt abban a tekintetben is, hogy egy teljes műhelyberendezést sikerült tőle megszerezni és előkerültek nála régi holmi között a papírmintáknak nagyszámú vál-

tozatai is, továbbá az egykori debreceni fésűsmunkára, a mesterség különböző vonatkozásaira becses felvilágosításokat adhatott, de mindezeknél fontosabbnak bizonyult annak megismerése, hogy a városunkban folyton nagyobb tért hódító gyáripár a debreceni mesterek egy részét a Varga Lajos példája szerint kiszorította a környékbeli városokba, ahol nekik e városok viszonylagos lassúbb fejlődése folytán kedvezőbb kereseti lehetőségek kínálkoztak, mint Debrecenben, hol már megélni nem tudtak. Mindezekből az volt következtethető, hogyha Debrecenben már kihaltak is az egykori, virágzó fésűsmesterség valódi képviselői, meg lehet őket találni még a Debrecen környező kisebb városokban. E következtetés helyesnek bizonyult, mert ezen a nyomon sikerült megtalálni Karcagon Nagy Gábor mestert, aki már 87 esztendő, de a múlt évben még űzte a mesterséget. Múlt évben kapott Karcag városától kitüntető oklevelet, mely szerint 52 esztendőt töltött Karcagon a mesterségben. A Déri-Múzeumban helyeztük el azt az eredeti társulati bizonyítványát, mely szerint a debreceni fésűs ipartársulat 1866-ban „kebelezte be a mesterségre”. Az ő apja és nagyapja is itt volt fésűsmester Debrecenben. Lehetetlen volt tisztelet és meghatottság nélkül hallgatni ezeket, az élet végső határán álló aggastyánokat, amikor emlékezetükkel rég letűnt időkbe visszaszállván beszéltek Debrecen egykori életének velük és foglalkozásukkal kapcsolatos körülményeiről.

Kétségtelen, hogy Varga Lajos Hajduböszörménybe, Nagy Gábor Karcagra szakadva is éppen olyan utolsó főszyökeres képviselői Debrecen egykori „becsületes fésűsmestereinek”, mintha ők is Debrecenben apáik helyén, az Eötvös-utca táján, illetve az Árpád-téren maradtak volna.

Hajduszoboszlón is sikerült egy mesterre találni Povázsai Sándor személyében, aki szintén fésűscsalád ivadéka, s bár nem debreceni születésű, mégis közvetlen kapcsolatban állott a debreceni mesterekkel, mert sokáig Debrecenben dolgozott. Ő az előbbiekhöz képest fiatalokú (53 éves) s így meg volt az az előnye, hogy még minden fésűsmunkához elég éles a szeme. Így alkalmasnak bizonyult arra, hogy híven elkészítse a jellegzetesebb debreceni fésűskészítményeket a Déri-Múzeum számára.

E tapasztalatok alapján világossá vált a helyzet, hogyha ezek az aggastyánok máról-holnapra sirba szállnak, örökre elveszítjük azokat az embereket, kik Debrecen múltjának erre a részletére nézve pótolhatatlanul becses tanuként állanak most még előttünk. Ha meghaltak pedig, akkor — miként a Szikszai esetében, meg annyi és annyi mester esetében — széthull, elkallódik minden, ami a mesterség történetére értékes volna.

Ezért tehát sürgősen kötelességünkké vált valóban a tizenkettedik órában az elpusztulástól megmenteni a debreceni fésűsmesterségre vo-

natkozó tárgyi és szellemi emlékeket. Ez az igyekezetünk eredménytelen nem maradt. Ma már a Déri-Múzeum tulajdonában van az egész műhelyberendezés 48 darab szerszámmal, 68 darab különféle papírminta az egyes fésűfajták készítésére; ezek alapján készült 22 darab régi fajta fésű. Összegyűjtöttük az egykori debreceni mesterekre vonatkozó különféle emléktárgyakat (pecsétnyomó, kitüntető oklevél stb). Írásba foglaltuk a mesterek munkájának teljes lefolyását, a szerszámok használatát, pontos rajzát és méreteit. Összegyűjtöttük az idevonatkozó mesterműszókat, (ezek a debreceni fésűs-mesterműszók túlnyomó részben nincsenek fölvéve a Frecskay János: *Mesterségek Szótára* c. művében, s ezért az illető mesterműszó után tett F. különbözteti meg azokat a szavakat, amelyek Frecskay idézett művében is megtalálhatók); végül a szájhagyományok felhasználásával, továbbá Debrecen város levéltárában, még inkább a Déri-Múzeumban található írott emlékek alapján igyekeztünk ennek a mesterségnek az életéről összefoglaló képet adni, összeállítva a céh előjáróinak, sőt a céh mestereinek névjegyzékét is.

A gyűjtő utak egy részén velem tartott Ecsedi István dr. is, a Déri-Múzeum igazgatója. — A közölt rajzok egyes csoportjainak készítésében segédkeztek Nagy Ferenc, Huszti Elek és főképp Fekete László, kik a debreceni kollégium tanító-növendékei.

Rövidítések magyarázata.

- A. 1713. = A „Fűsű és Gomb tsináló Czéh” privilégiumos levele 1713-ból. (DM. 1906—49. sz.)
 A. 1805. = „A mostani uralkodó felséges királyi rendeléshez alkalmazott articulus formája az fűsűs czéhnek” 1805-ből (Dl. Céhiratok).
 Cz. 1828. = „Fűsűs céh artikulusai” 1828-ból (DM. 1910—456.)
 Dl. = Debrecen város levéltára.
 DM. = Déri-Múzeum (Debrecen)
 F. = Frecskay János *Mesterségek Szótára* c. művében megvan.
 R. 1674. = „Fűsű és Szaru Gomb Csináló regulai” 1674-ből (DM. 1906—48 sz.)
 Mátris = a fűsűs céh *Mátris* nevű jegyzőkönyve 1730—1898. (DM. 1910—451 sz.)

II.

Debrecen város levéltárában és a Déri-Múzeumban talált írott emlékek.

A fésű és a mesterség neve.

A debreceni fésűsmesterség írott emlékei után kutatva . figyelembe jött Debrecen város levéltára, a Déri-Múzeum, a debreceni ipartestület és a debreceni Ipar- és Kereskedelmi Kamara. Két utóbbi helyen igen kevés adat került elő, s az a kevés sem tartozik a kérdés lényegéhez. Sokkal inkább meglepi az embert az, hogy Debrecen város levéltárában is alig lehet idevágó iratokra találni. Míg ugyanis a többi céhekre nézve, így a csizmadiákra, szappanosokra, mészárosokra stb. céhekre vonatkozó iratok meglepően nagy mennyiségben vannak, addig a fésűsöket érintő levéltári anyag csupán a következő néhány darab: „A fűsűs céh articulusai” 1713-ból (lásd a DM. iratai közt is); „A mostani uralkodó felséges királyi rendeléshez alkalmazott articulus formája az fűsűs czéhnek” 1805. (Céhiratok); „A Becsületes Fűsűs Czéhnek az 1852—53 Évi Clasifikációja” (Céhiratok); az 1854—11,100 sz. ügyirat csupán arról szól, hogy a csutorás, fűsűs, pipás és késes céhek kérik árulóhelynek azt, hol a kávéfőző asszonyok árulnak. A céhekre általánosan vonatkozó iratok sem kedveznek a fésűsőknek. Ilyen, évszám nélküli árszabályozás (Céhiratok) nem említ semmiféle fésűs-árúcíkket. Ugyancsak évszám nélküli „Különféle czéhbeli Vándorló Legények Névsora” (Céhiratok) sok mesterség között egyetlen fésűsről sem szól. Egy valószínűen 18. sz.-beli, évszámmal nem jelzett felsorolás „A becsületes Czéheknek nevei” cím alatt 42 debreceni céhet sorol fel, köztük van a Fűsűs is (Céhiratok). — Kedvezőbb a helyzet a Déri-Múzeumban. Kedvezőbbé tette a 2387—1910 sz. tanácsi határozat, amelyik a feloszlott fésűs, késes és csutorás ipartársulat vagyonából a céhládát, kulcsokat stb. tárgyakat az iratokkal együtt a régebbiek mellé a múzeum őrizetébe adta. A Déri-Múzeumban vannak a következők:

- 1906 : 48. sz. alatt „Fűsű és Szaru Gomb csináló regulai“, melynek e címjelzése mellett van a következő másik címe is : „Fűsűt és Gombot csináló Czéhek Articulusai“. Évszámot, nevet ezen nem találunk. E kézirat szövege azonban I—XXXII. reguláig megegyezik annak a privilegialis levélnek reguláival, amelyiket Debrecen város magisztrátusa Balyik András főbíró idejében, 1674-ben adományozott a késcsináló céhnek (DM. 1910 : 449). A fűsűsök 1873-ban a késekkel és csutorásokkal közös ipartársulatba tömörültek. Nyilvánvaló azonban, hogy a kések és fűsűsök közt e legrégibb adataink szerint is szoros kapcsolatok voltak. A kések reguláit csekély átdolgozással alkalmazták a fűsűs céhre is.
- 1906 : 49. sz. alatt eredeti, bőrbekötött példánya van meg annak a *Privilegiumos levél*-nek, melyet a „Fűsű és Gomb csináló Czéh“ Komáromi Csipkés György főbíró idejében, 1713-ban kapott Debrecen városától. Megvan ennek egy kézzel másolt példánya is 1910 : 454. sz. alatt.
- 1910 : 451. számmal áll egy *Mátris* nevű jegyzőkönyv, melybe időről-időre bevezették a céhbe felvett mesterek nevét, külön a fűsűcsinálókat és külön a gombcsinálókat. Az előbbieket felsorolása 1730-tól 1898-ig tart. A könyv címéül ez van írva : „Csináltatott ez a Mátris nevű könyv Sallay István és Bartha János uramék Czéh Mesterségeiben 1730-ik esztendőben“.
- 1910 : 456. sz. alatt a „Fűsűs céh artikulusai“ vannak. Ez a kézirat a fűsűs céhre alkalmazott másolata a következő nyomtatványnak : „Közönséges czéhibeli cikkelyek a mesterség üzés végett való Társaságok' és Czéhek számára“ Buda 1828 ; díszes bőrkötéses táblájába ez van benyomva : „Czéhibeli cikkelyek a Ns. Csutorás Czéh számára“ (DM. 1910 : 452).
- 1910 : 457. sz. alatt ez a nyomtatvány : „A debreceni fűsűs, késes, csutorás egyesült ipartársulat alapszabályai“. (Az 1873. március 31-én tartott közgyűlésből.)
- 1910 : 453. sz. alatt „Az 1873-dik Év April elsőjén össze alakult Fűsűs, Csutorás és Késes Társulat bevételi Jedző könyve“ és külön kötetben teljesen ugyanilyen címfelirattal a „... Társulat kiadási Jedző könyve“. Előbbi 1896-ig, utóbbi 1903-ig van vezetve.

A fűsű és fűsűs szavainkra a Magyar Nyelvtörténeti Szótárban a következő változatokat találjuk : fűsű, fűsű és fűsű ; vezetéknév a XVI. századból : Fűsűs. Fűsűs. A Magyar Oklevél-szótár a következő alakokat említi : fűsű, fűsű, fűsű. A Magyar Tájszótár ismeri a fűsű alakot is, Debrecenből azonban a fűsű-t idézi.

A debreceni fűsűsmesterségre vonatkozó nyomtatványokban és kéz-

iratokban a következő kifejezéseket olvassuk. Szűcs István (Szabad királyi Debrecen város történelmében) *fésős-* (III. k. 991, 992. l.), *fűsős-* (III. k. 1092. l.) mesterekről ír. Az 1873-ból fentmaradt társulati bevételi jegyzőkönyv¹ címfelirata *Fősüs* társulatról szól. Ugyanezt a megnevezést látjuk a társulatnak ugyanebből az időből való kiadási jegyzőkönyvének kéziratos címében. Ezekről eltekintve a *fűsü*, *fűsüs* kifejezések vannak általánosan használatban; a céh is, a mesterek is túlnyomóan ezekkel élnek, pl. *Fűsü és Szaru Gomb Csináló*, *Fűsüt és Gombot csináló* 1674-ből; *Fűsü és Gomb tsináló* 1713-ból; *A becsületes Fűsüs Czéh*, *Az Fűsü Csináló Atyafiai* 1730-ból (Mátrix). A *fűsüs* szót olvassuk a Debrecen város levéltárában levő kéziratokban, ezt a céhláda és a céhtábla feliratain, valamint a céh mindhárom ránc maradt pecsétjének köriratában. Mai nap is úgy Varga Lajos, mint Nagy Gábor mesterek *fűsü*-ről és *fűsüs*-mesterről beszélnek.

¹ E szakaszban idézett kéziratok meghatározását lásd a 8-9. lapon.

III.

A fésűsök helyzete Debrecen város polgárságában.

Minthogy Debrecen város levéltárában a fésűs céhre nézve más céhekhez viszonyítva is igen kevés adat maradt fent, azt lehetne ebből következtetni, hogy a fésűsök talán csekély számuk miatt vagy talán egyéb okok folytán Debrecen város életében egészen jelentéktelen szerepet vittek. A kések valóban érzik erőtlenségüket, amikor az 1674. évben indult céhbeli följegyzéseiket (DM. 1910 : 450) ezekkel a szavakkal kezdik : „Mi Debreczen városában lakozó és Nyomorgó kés-csinaló Mester emberek Istennek jó tetszéséből gondolkodván magunkban” A fésűsök is szerényen szólnak magukról : „A Becsületes Fűsűs Céhnek az 1852—53 évi Clasifikációjá”-ban a céh összesen 26 mestert mutat ki, de csak a III—V. osztályba sorozza őket ezzel a kijelentéssel : „Mivel a mi Mesterségünk igen csekély hasznú, Első és Második Osztályunk nincsen.” Mindazonáltal megállapítható az, hogy a fésűsök számuk szerint is figyelemreméltó rétegét alkották Debrecen polgárságának, valamint keresetük is tisztességes megélhetést biztosított maguknak és családjuknak.

Zoltai Lajos „Debrecen ipara és kereskedelme a XVIII. század elejéig” c. cikkében (Debreceni Képes Kalendárium 1912. 90. l.) forrás megjelölés nélkül felsorolja az 1550 körüli időből ismeretes mestereket ; az elsoroltak között fésűs is van. Szűcs István (Szabad királyi Debrecen város történelme II. k. 641. l.) szerint a XVII. században a városi évkönyvek 16 céhtársulatról tesznek említést, ezek között vannak a fésűsök és csontgombkészítők is. Megállapítja továbbá (III. k. 991. l.), hogy a XVIII. század utolsó évtizedeiben Debrecenben „létezett 51 fésűs”, (ugyanekkor 562 csizmadia, 144 gubacsapó, 133 vásári magyar szabó, viszont csak 42 ács, 28 asztalos, 48 mészáros stb.), 1807-ben 58 fésűs. Ez a szám folyton csökken : 1873-ból csak 32-t (III. k. 992. l.) mutat ki ; az 1870. évi népszámlálás eredményeképp pedig 16 fűsűs és 1 tanuló szerepel (III.

k. 1092. l.). Nagy Gábor emlékezete szerint 1860. táján Debrecenben 21 mester, 6 legény és 3 inas volt. A mesterek keresete és helyzete nem lehetett kedvezőtlen. Erre vall a céhbeli mesterek hagyományos szokása, hogy gyermekeiket is a mesterségre nevelték. A Mátris-ból összeállított névjegyzékben szembetűnik, hogy a céhbe bekebelezett mesterek nevét illetőleg ugyanazon családnevek mindegyre ismétlődnek, így: Oláh, Szabó, Huszár, Nagy (Péter ivadékai), Bonyhádi, Hollósi, Mester, Erdei, Iván, stb. családnevek. Nyilván az ősi fésüsccsaládok nemzedékeken át ragaszkodtak mesterségükhöz mindaddig, míg a foglalkozás megélhetést nyújthatott. A ma élő öreg mesterek (Nagy Gábor, Varga Lajos, Povázsai Sándor) mind olyan családból valók, melyekben az apa, nagyapa ebben a mesterségben dolgozott. Nagy Gáborék ketten voltak fiútestvérek, mindketten fésüsök lettek. Nagy Gábornak a fia is kitanulta a mesterséget, de ma már nem tud ebből megélni, szobafestő lett.

IV.

A céh belső élete ; az articulusok.

Az inaskodás, beszélgetés, felszabadítás, társpohár.

A vándorlás, legényév.

Felvétel a céhbe, remekcsinálás, mesteresztendő, mesterasztal.

A céhek belső életére, szervezetére, társulati szellemére nézve legtöbbet árulnak el a társulati rendszabályok, az ú. n. *articulusok*, *regulák*, melyeknek elsorolása az illető céh privilégiumos levelében a szöveg fő részét adja ki. Ezeket az articulusokat a céhek egymástól vették át és a maguk viszonyaihoz alkalmazták. Így a debreceni fésűsök legrégibb fennmaradt articulusai szoros egyezést mutatnak a késeseknek 1674-ben Balyik András főbíró idejében nyert privilégiumos levelében elsorolt articulusokkal (lásd 9. l; v. ö. DM. 1906 : 48. sz. és DM. 1910 : 449, sz.) Idővel hivatalosan is adtak ki a céhek számára mintául szolgáló articulus-szövegeket. Ilyent „Közönséges Czéhbeli Czikkelyek a mesterségüzés végett való Társaságok és Czéhek számára” címmel Debrecenben is nyomtatott Csáthy György 1814-ben (Dl. Céhiratok). Ugyanilyen címmel van egy másik kiadás (Buda 1828) a Déri-Múzeumban (1910 : 452 sz.), melyet a csutorások azon módon elfogadtak, egyszerűen a nyomtatott példányt beköttették és a táblára rá yomatták : „Czéhbeli czikkelyek a Ns. Csutorás Czéh részére.” Ugyanezt a szöveget a fésűsök is bizonyos módosításokkal használták, amint a kézirat másolat igazolja (DM. 1910 : 456 sz.) Megvan a csutorás céhnek is egy ilyen kézzel másolt articulus-szövege (DM. 1910 : 455 sz.) 1824-ből, mely címével is élénk fényt vet a céheknek ilyen vonatkozású eljárására : „A becsületes Csutorás Czéhnek törvényes czikkelyei, melyet a Felséges Királyi Helytartó Tanács által parancsolt és kiadódott Czikkelyekből az olvasásnak könnyebbségéért kiszedegetődött és ezen Csutorás Czéhre alkalmaztatott Czikkelyek (!).”

Bár ezek az articulusok nagy vonásokban egyezéseket mutatnak, mégis az egyes céhek között csak megvannak a részletekbe menő eltérések, amint azt a mesterségek mineműsége is megkívánta.

Aki a fésűsmesterséget akarta kitanulni, annak először is inasnak kellett beállni. Az inas *apródesztendeje* 2 év volt, ha gazdájának aratni is járt, különben 3 esztendő (XI. R. 1674; XXIII. A. 1713). Fizetése volt „egy félszer abamente, egy abanadrág, egy fekete süveg, négy ing, lábra-
valóval együtt” (XI. R. 1674). Ki fiát pénzért taníttatta, annak fizetnie kellett a mesternek 20 forintot és esztendőnként 2—2 köből búzát; az ilyen inas azonban a házon kívül semmire sem volt kötelezhető, viszont a gazdája sem fizetett neki semmit (XXIV. A. 1713). Ugyanis az inas „urának, asszonyának nemcsak a mesterség aránt, hanem egyéb házi tisztességes, illendő és szabados dolgokban” köteles volt engedelmeskedni (XXII. R. 1674.) Az inasok kötelezettségeire jellemző a késesek 1674-ből fentmaradt jegyzőkönyvében (DM. 1910:450) *inasok tisztjei* címmel pontonként felsorolt teendők szövege, pl. „1. Jó reggel az jó kútról vizet hozzon, annak utána az mit ura vagy asszonya parancsol, megcselekedje.” „2. Minden ebéd és vacsora felett *asztaláldást* mondjon.” „4. Mikor az ő ura valamely este mulatásban *vagyon*, urának lámpással elmenjen, embersígesen beköszöntvén ezt mondja: Urad kegyelmednek szolgálatját izente asszonyom, s kigyelmedet *tisztességes* vacsorára haza várja.” 8. „Hogyha az inas az utcán mentében *eszik* ura gyalázatjára, az ilyen megbüntetik egy pint borral.”

Az inas mindenek előtt próbáhelet töltött a mesternél, ami azonban két hétnél tovább nem tarthatott (XIII. R. 1674; XXI. A. 1713). Ha a továbbmaradás kölcsönösen tetszett, következett a *bészegődtetés*. Inast csak a céh hírével lehetett fogadni; az inas 12 forintig köteles volt kezeszt állítani, „hogyan esztendejét jámborul kitölti.” Ezeknek a *szegődtető mestereknek* tartozott az inas „öt font pecsenyét, egy *fejér* kenyeret és három pint bort” fizetni. Viszont ha valami panasza támadt az inasnak mestere ellen, ezekhez a szegődtető mesterekhez kellett fordulnia (XII. R. 1674). Későbbi rend szerint a *bészegődtetés* a gazda házában a két céhmester vagy *képebéliek* előtt folyt le, kik úgy inasnak, mint *gazdának* elébe tárták, hogy mi a kötelessége. Ilyenkor a gazda a mestereknek két tál étekkel és két pint borral szolgált, az inas pedig a céhnek fizetett 1 forintot (XXII. A. 1713.) Ha az inas otthagytá gazdáját és okát adni nem tudta, egy mesternek sem volt szabad megfogadnia, míg a céhet meg nem engesztelte és uránál esztendeit ki nem töltötte. Ha pedig az inas egy évnegyedig nem tért vissza gazdájához, a kezesek tartoztak a céhnek 12 forintot, a gazdának pedig az okozott kárt megtéríteni (XXV. A. 1713). Arra is volt rendelkezés, hogy ha az inasok vagy legények engedetlenkednek, „imitt-amott sétálnának, kártyáznának, kotzkáznak, tobzódnának, toties-quoties ötven pengig megbüntellessenek” (XVIII. R. 1674). Az inasok száma korlátozva volt; a XXVI. A. 1713. megszabta, hogy senki két inasnál többet nem tarthat; ez a szám később megszorítódott egy inasra (XVI. A.

1805). Az inas felszabadításának az volt a módja, hogy a mester jelentette a céhmesternek, hogy az inas apródsejtlendéjét kitöltötte, s akkor a céhgyűlésen, „a céhnek felnyitott ládjánál” fel kellett szabadítani és az inaséveiről bizonyáglevelet kellett adni. Ez alkalommal az inas fizetett a céhládába 50 pénzt, a *levélpecsételésért* 50 pénzt és *társpohárért* 60 pénzt (1674); későbbi időben a céhládába 2 forintot, *társpohárpénzt* 6 forintot fizetett (1713). Ezek után lett az inasból legény (XVIII. R. 1674; XXVIII–XXIX. A. 1713). Nagy Gábor mester elbeszélése szerint, amikor az inas felszabadult, a céhbeli legények összejöttek a céhmester házában. Ott zsiros pereccel elfogyasztottak 5–6 ice bort a felszabadult költségére; karjukat összeöltötték, s úgy itták a *társpoharat*.

Felszabadítás után köteles volt a legény „mesterségében való magagyakorlásának, épülésnek, látásnak, hallásnak okáért külső helyeken egy esztendeig vándorolni”. Hazajövet itthon egy évet kellett még „legényül szolgálni”, hogy mester lehessen. Ugy a vándorlás, mint a legényév eleinte meg volt váltható 6–6 forinttal (XXX. A. 1713). Ezt a könnyítést azonban meg kellett szüntetni; az 1713. évi articulusokhoz 1785-ben pótlólag csatolni kellett az LVI. A.-t, mely szerint „a mesteremberek olyan munkát nem téznek, mint amilyent kellene tenni”, s ezért kötelező minden legénynek legalább egy évig vándorolni „mégpedig a felső városokra, ahol jóféle munkát téznek”. Ezek folytán sem a vándorlás, sem az egy évi legénykedés nem váltható meg többé pénzfizetéssel. A X. Cz. 1828 a kötelező vándorlást 3 évben állapítja meg, előbb azonban 1 évig a helybeli mestereknél kellett a legénynek magát tökéletesítenie, hogy „idegen helyen a helybeli mesterek becsületét fenntarthassa”. A céh a vándorló legény számára ilyen *tanúlevelet* adott: „Mi Czéh Mester és egyéb Czéhbeli Mesterek . . . várossában ezeknek erejével tudtára adjuk, hogy e' jelenlévő Levelünket elő mutató Legény, ki született Esztendő nállunk itt . . . városában . . . Esztendeig . . . hélig a Mesterségben dolgozott légyen és ezen idő közben magát szerényen, híven, csendesen, békésen s becsülletesen viselte. N N. Czéhmaster N N. Mester a' kinél dolgozott. P. H.”

Nagy Gábor mester a vándorló idejét Szatmár városában töltötte. Szerinte a debreceni legények szerte az országba jártak ugyan vándorolni, névszerint azonban Szatmárt, Váradot, Miskolcot emlegette; mondotta továbbá, hogy „elmentek Erdejbe is Hunyad felé”.

Ha egy legény vándorlás közben megérkezett, köteles volt a céhnél jelentkezni, hol előkérték „az tanuló levelet”; aki előmutatni nem tudta, arra nézve az volt a rend, hogy vagy visszamegy elhozni, „avagy hitivel megbizonyítja”. (IV. R. 1674.) A céh tudta nélkül sem a legény nem állhatott el, sem a mesterek közül nem fogadhatta fel senki. Ha a legény műhelybe akart állani, fel kellett keresnie a céhmestert. Előbb egy

hétig nála dolgozott, ezután kijelölte a céhmester, hogy melyik mesternél és mennyi bérért dolgozzék (LI. A. 1713). Általában a rendelkezésekből az érzik ki, hogy a legények igen kevés számmal voltak, s ezért igen kapósak is voltak. Innen van, hogy a különböző korbeli artikulások, cikkelyek állandóan foglalkoznak a legénytartás idejének és módjának kérdésével, ismételten emlegetve: „a legények szűk voltához képest”. A R. 1674 végén levő hozzáfűzésben a céh abban állapodik meg, hogy a legények egy-egy gazdánál hat hétig lehetnek. „A legény fizetése léssen egy máriás, alábbvaló gyengébb legény fizetése 24 pénz”. Ugyanennek végére 1711-ben a városi hatóság vezeti rá a határozatot, hogy a mesterlegény egy gazdánál egy negyedévig lakjék, tovább ne. A XLIX. A. 1713 szerint minden legény egy mesternél egyvégben nyolc hétig dolgozhat; a jobb legény fizetése 5 garas, az alábbvalóé 4 garas. Ugy látszik, hogy ez a kérdés a mestereket állandóan nyugtalanította, mert még a városi magisztrátushoz is ismételten fordulnak, hogy az tegyen ebben igazságot. Így az A. 1713. végére is 1799-ben Tikos István *senator és czéh commissarius* jegyzi be, hogy „a forgandó legények a céhmestereknél minden fordulóban három hónapig legyenek”, a többi mestereknél 2-2 hónapig, s a felszabadított inas is gazdájánál 8 hétig maradhat. Később a „Felséges Királyi Conziliium” rendeli el, hogy a legény egy gazdánál hat hónapig legyen, továbbá heti bérök tíz garas, gyengébbnek nyolc garas legyen (XXVII. A. 1805). Még szorosabb lekötést jelentett, amikor a legény felesztendei felmondás előtt nem hagyhatta ott a mesterét (XIII. Cz. 1828). Ha azonban a mester a maga költségén idegen helyről hozott legényt, már a régi szokás szerint is addig tarthatta magánál, amíg tetszett (XV. R. 1674.). A mester önkényesen a legény bérét fel nem emelhetette, mert büntetést is fizetett, s a legényt is elvették tőle. Amelyik legény gazdájától ok nélkül nem rendjén vált el, büntetést fizetett és a városban műhelybe nem állhatott, míg gazdájánál a mulasztottakat ki nem pótolta (L. A. 1713). Tilos volt a legényeknek maguk között szövetkezni és pecsétet tartani, és szigorúan meghagyták, hogy „senki a legények közül az úgy nevezett korhely hétfőt (blauen Montag) tartani, vagy más dologtevő napokon ne merje a munkát kerülni.” (XVI. XVIII. Cz. 1828).

Ha a mesterlegény magát a céhbe föl akarta vétetni, hogy ez által mesterré legyen, „az ő mesterségének megmutatására próbamivet tartozott elsőbben megcsinálni.” A remek elkészülvén „a Biró Uramat és a Becsülletes Czéhet illette.” Míg a remek készült, azalatt az *látómestereket* F. illendőkép vendégelni kellett étellel-itallal. Az elkészült remeket a céhmester egy pint borral együtt köteles volt bemutatni a városbírónak. A céh ládájában nyolc forintot kellett tenni, a céh mesternek pedig egy pár keztyű vagy másfél forint járt ki (II. R. 1674.). A későbbi artikulusok

részletebben szabják meg a feltételeket annak, „aki ezen Fűsű és Gombcsináló Mesteremberek társaságába magát bé akarta avatni.” Bizonyítvánnyal vagy hites tanukkal igazolnia kellett, hogy tisztességes, törvényes szülők gyermeke, hogy „szabados személy” és „hogya igaz czéhes helyen tanulta mesterségét.” Ha a városi hatóságtól „concivitas iust” is szerzett, akkor kérhetett engedelmet a céhtől „mesterségének megpróbáltatására.” Egyben le kellett tennie 8 garast és egy pint bort (XIV. A. 1713).

A céhbe való felvétel és a remekelés tekintetében a még későbbi rendszabályok is ragaszkodnak a céh hagyományaihoz, s ezeknek kedvéért a Cz. 1828 társulati kézírata eltér alaposan a hivatalos, nyomtatott cikkelyszövegtől. Felvétel előtt egy esztendeig a legénynek a helybeli mestereknél kellett dolgozni, hogy igazolja erkölcsi magaviseletét és a mesterségben jártas voltát. E *mesteresztendő* után fel kellett mutatni a keresztlevelet, szabaduló levelét és vándorlókönyvét, s ha uradalom alá tartozott, földesurának engedelmet. Ezek után felolvasták a céhbeli cikkelyeket és következett a remekelés (XX. Cz. 1828).

A *remekcsinálás* — vagy nevezték *próbacsinálás*-nak, említik, mint *mesterségének megpróbáltatásá*-t is — a legszorosabban kötelező volt, betegség címén felmentést a Helytartó Tanács adhatott; a céh rendelkezett, hogy „hol, mikor és kinek vigyázata alatt kellessék a remeket elkészíteni” (Cz. XXI—XXII. 1828). A remekcsinálást így szabályozták: „A fűsűcsináló készítsen szép fehér vagy sárga tiszta szaruból egy tisztességes, széles és hosszú ritkafogú bontófűsűt, ismét három részű vagy szegű hasonló tiszta szaruból való fűsűt, melynek egy része legyen ritkásabb fogú, másik sűrűbb, harmadik annál is sűrűbb. E munkát az egész Czébeli Társaságnak előmutassa, a Társaságbeliek rendről rendre, kézről-kézre megvizsgálván, ha minden hiba és fogyatkozás nélkül valónak nem találtaik, adjon a Czéhnek büntetésben három forintot, ha pedig teljességgel alkalmatlan és illetlen leend, sem a munka, sem aki munkálkodta, bé ne vétessék” (XV. A. 1713). Az 1800-as évek elején így kívánták: „Elsőbben készítsen szép tiszta világos szaruból egy pár aprófogú fűsűt, melynek egyike mindkét felől sűrű és egészvágású legyen, a másik pedig egyik oldala sűrű, a másik ritkásabb és egy pár szép tiszta szaruból való ritka, hajlósfogú bontó fűsűt és hasonló szaruból egy öszvejáró fűsűt” (X. A. 1805). A *Mátrix* néhány évről részletezve följegyzi, hogy kik, mikor és milyen remeket készítettek. Pl. az 1866. év dec. 1-ről följegyzi a Karcagról emlegetett aggaslyán mesterről: „Nagy Gábor nevezetű ifjú a becsületes Czéh Társaságába beállván . . . készített ilyen próbaművet következőképen: két sűrű fűsűt egyik sűrűbb, másik ritkább és két frizér egyik gömbölyű, másik fartyos párkányú, és két hajakasztót, egyik metszett, másik fartyos, és egy bicskafűsű. Készült Juhász Ferenc és Somogyi István urak művezetése alatt.”

A remekcsinálás után következett a *mesterasztal megadása*. A legény „a mesterek közé bévítetlén” a maga vagy más ember házában tartozott megvendégelni a céhet. Köteles volt adni „egy temérdek fazék káposztás húst, két tyúkot főve, egy malacot sütvé, elegendő fejer kenyeret, azonkívül diót, mogyorót és négy forint ára bort... Ezeket végben vivén úgy lészen tökéletes mester” (II. R. 1674). Mai gondolkozással milyen különösnek tetszik, hogy a céh ilyen nagy gondot fordított a mesterasztal megadásának körülményeire; valósággal minden jóbán dúsálva állították össze az ilyen lakoma ételeinek kötelező rendjét, és teljes részletezéssel belefoglalták az articulusok közé: „... légyenek ilyen éltek: első tehénhússal, velőskonccal és disznóorjával elegyesen főzött káposzta feljül eleven borssal meghintve. Második laskával avagy riskásával főtt kappan avagy jó kövér öreg tyúk. Harmadik malac, lúd avagy rucahússal főzött fekete lész. Negyedik lúd avagy ruca aprólékjával főzött kása. Ötödik egy szép és jó tehénhúsból és egy kövér tyúkhúsból álló pecsenye. Borra pedig tégyen le 12 forintot.” A mesterasztal megadását meg lehetett váltani 24 forinttal (XVI. A. 1713). A céhbéli mesterek fiai és vejük vagy az a legény, amelyik mester özvegyét vette feleségül, a céhbe állás alkalmával felére volt kötelezve mindenben, mint más legény, u. n. *félmesterséggel tartoztak* (XXI. R. 1674; XXXIII. A. 1713). A *Mátrix* feljegyzései szerint a belépéskor fizetendő díjak időnként következőleg alakultak, pl.: „Bonyhádi János béállván a Becs. Czéh társaságába félmesterséggel fizetett 7 Rfrtot 30 krt.” 1768. Balló Mihály 1846-ban egész mesterségért 27 frtot (Károlyi születésű, nem debreceni), Szatmári András 1848-ban 15 Rfrtokat. Az 1853. évtől „az új törvény értelme szerint” 10 pengőforintokat fizetnek, 1875-től pedig 20 forintot „a bekebeleztetésért.”

Az ifjú mesterre a megházasodás kötelező volt. Aki a *mesterség felváltásától* számított egy év alatt meg nem házasodott, 2 frt büntetést fizetett, másodikban ugyanannyit; harmadik esztendőben már feltétlenül észreterítették az engedellen ifjú mestert, mert a következő kemény szabályokat alkalmazták: „... megvetvén Istennek szent rendelését táblája felvonattassék, műve föltiltassék, mindaddig, míg meg nem házasodik, a mesterséggel ne élhessen” (VIII. R. 1674). A következő században enyhül ez a szigorúság, mert az ilyen mestert a harmadik esztendő után is csak pénzzel, 12 forinttal büntetik. (XLII. A. 1713). Az 1828. évi Cikkelyek hivatalos szövege (LV. Cz.) eltörölkendőnek tartja „a mesteremberré lett legények házasságra köteleztetését.”

A céhből kirekesztették azt a mestert, amelyik „cégéres vétékbe” esett; ha főbenjáró vétkéért életének a városi magisztrátus megkegyelmezett, a céhbe csak akkor fogadták vissza, ha már penitenciát tartva az eklézsia visszafogadta, és a céhet is megkövette. Ekkor azonban új mesterséget kellett váltania (R. XXVI. 1674; XII. A. 1713).

V.

A céh előjárói, céhmesterek névjegyzéke. A szolgáló-mestesrég. A fertálygyűlés.

Amikor Debrecen városa a fésüs céhnek az első kiváltságos levelet adta, már annak záradékában a legszorosabban kötelezte a mestereket és utódaikat a megszabott rendszabályok megtartására, kimondván, hogyha „Debrecen városának nyilvánvaló kárára és bosszúságára és annak régi szokása és szabadsága ellen az Articulusokat meg nem tartanák vagy meg nem becsülnék... minden nekik mi általunk engedett szabadságokat és rendtartásokat Céhbélieket elveszítsék... és az elébbi zűrzavar és rendetlenség alatt legyenek és maradjanak. Ámen” (XXXII. R. 1674). Az Articulusok pontos megtartására a város részéről a *céhkomisszárius* vigyázott, a céhben a városi hatóságot ő képviselte, s ha a mesterek maguk közt nem tudtak valami közérdekű kérdésben megegyezni, ő tett köztük igazságot. Céhgyűlést csak a komisszárius tudtával lehetett tartani, a gyűlés idejét ő tűzte ki, a vízkereszti céhmester-választó gyűlésen ő elnökölt és a gyűlés jegyzőkönyvét is ő írta alá (XXXIV, XXXVIII, XXXIX Cz. 1828). Az 1713. évi articulusoknak a végén egy 1799. évi hivatalos bejegyzést a város részéről Tikos István vezetett be és írt alá mint „Senator és Czéh Commissarius”.

A céh közvetlen előjárói voltak: *öreg czéhmester, kisebb czéhmester, a Czéh deákja és a szolgálómester*. A céhmestereket a *Mátris* szerint nevezik így is: *első czéhmester — második czéhmester* (1873-tól a *Mátris* már *főelnök — másodelnök*, aztán *elnök — alelnök* kifejezéseket használja). A jegyzői tisztre váltakoznak ezek a megnevezések: a *Czéh deákja, hites czéhnótárius, hites Czéh Írója, hites Czéh jegyzője, Czéh Író, Író, jegyző*.

A céh előjárói a *Mátris* feljegyzései szerint :

1730. Csináltatott ez a *Mátris* nevű könyv Sallay István és Bartha János uramék Czéh Mesterségeiben 1730-dik esztendőben.

1805. évi bejegyzés a tisztségeket így nevezi: *öreg czéhmester, kisebb*

czéhmester és a Czéh Deákja.

1834. czéhmesterek : Bányai János, Kováts János, hites czéh nótárius (és hites czéh Írója): Nagy József.
1835. Öreg czéhmester : Bányai János, kis czéhmester : Erdei János, Czéh Írója : Nagy Sándor.
1836. Öreg czéhmester : Bányai János, kis czéhmester : Erdei János, hites Czéh jegyzője : Nagy Sándor.
1841. Öreg czéhmester : Erdéji János, kis czéhmester : Nagy Sándor, hites Czéh jegyzője : Somogyi Péter.
1842. Öreg czéhmester : Erdéji János, kis czéhmester : Nagy Sándor, hites Czéh jegyzője : Soós István.
1844. Öreg czéhmester : Erdéji János, kis czéhmester : Kántor János, hites Czéh jegyzője : Soós István.
1845. Öreg czéhmester : Erdéji János, kis czéhmester : Kántor János, Czéh Író (majd Író): Iványi István.
1853. Első Czéh mester : Erdeji Gábor, Második Czéh Mester : Somogyi Péter, Jegyző : Aranyos János.
1860. Első Czéh Mester : Juhász Ferentz, Második Czéh Mester : Erdei János, Jegyző : Kántor Ferentz.
1864. Első Czéh Mester : Erdeji Gábor, Második Czéh Mester : Aranyos János, Jegyző : Király Mihály.
1865. Első Czéh Mester : Erdeji Gábor, Második Czéh Mester : Aranyos János, Jegyző : ifj. Erdei Gábor.
1870. Első Czéh Mester : Aranyos János, Második Czéh Mester : Erdei János, Czéh Írója : Ifj. Erdei Gábor.
1873. Főelnök : Aranyos János, M. elnök : Nagy Mihály, Jedző : Kádár Bálint. (l. az 1873-ban indított bevételi jegyzőkönyvben),
1875. Elnök : Aranyos János, alelnök : Kádár Bálint, Jegyző : Balogh Péter.
1886. Elnök : Aranyos János, alelnök : Szabó Ferencz, jegyző : Németi Lajos.
1898. Elnök : Szabó Ferencz, alelnök : Erdei Gábor, jegyző : Németi Lajos.
- A céh a *Mátris*-ba jegyezte be a céhbe fölvelt mesterek nevét. E bejegyzések 1730-ban indultak meg és 1898-ig tartottak, ez idő alatt számlálva összesen 184 mestert.

A céhmester választása „ezen városbeli minden társaságoknak régi szokások szerint” minden évben vízkereszt napján volt. A megválasztott mestereknek hivatali esküt kellett tenni a város főbírája előtt. A késesek 1674. évi kiváltságos levelének hátlapjára feljegyezve (DM. 1910: 449. sz.) fennmaradt egy ilyen esküforma a következő szöveggel;

„A B. N. K. Cs. Cz. H. F.

(= A Becsületes Nemes Kés Csináló Czéh Hit Formája)

Az igaz Isten aki Atya Fiu Szentlélek Tellyes Szent Háromság egy

bizony Örök Isten Tégedet úgy segéllyen, Hogy a melly hivatalra úgy mint a Becsületes suffragium által Czéh Mesterré választattál abban híven és igazán eljársz Felséges Császár és Királyunkhoz a Nemes Városhoz igaz hűségedet fen tartod. Sőt ha valami gonoszra szándékozó emberekre találsz. Minden Haladék nélkül a Tekintetes Magistrátusidnak bé jelented. Mindezekben a Czéhnek is Törvénye szerint Törvénytételben az igazat nem hamisítod: a hamissat nem igazítod: barátságot vagy Atyafiságot nem nész: Mindenekben igaz Executiot Szolgáltatsz Tellyes tehetőség szerint. Isten Téged Ugy Segéllyen."

A választás elfogadása is kötelező volt, mert különben megbüntették 6 forintra, ha már viselte ezt a tisztséget; ha még nem viselte, akkor büntetése az volt, hogy „három napig minden mesterségtől üres legyen." A céhmesterek őrizték a céh ládáját, leveleit, oltalmazták a céh articulussait, kiváltságait és a céhnek „mindenben illendő gondját viselték" (I. R. 1674). A választó gyűlés alkalmával minden mester tartozott 4 garast lefizetni „társaságbéli állapotjának megbizonyítására." Igaz mentség nélkül elmaradók 12 forintot fizettek a céh ládájába, avagy a mesterségtől eltiltották abban az évben. Ugyanitt megengedték, hogy aki a céhmesterséget vállalni nem akarja, 24 forinttal megválthassa (I, II, IV. A. 1713). A céhmestereknek újévkor az újonnan választott főbíró hivatalból köszönteniök kellett, amikor „tiszteességes ajándékkal" megtisztelték és kérték, hogy a céh privilégiumait megtartsa és megvédelmezze (V. A. 1713). Hivatali kötelezettsége volt a céhmestereknek arra felvigyázni, hogy a céhbeli mesterek „jó művet műveljenek és áruljanak." Ennek ellenőrzésére minden évnegyedben meglátogatták a mestereket, a vásárban is cirkálni tartoztak, s akiknél fogyatkozást találtak, megbüntették (XVI. R. 1674; XXXVII. A. 1713). Ha a mester, vagy házanépe a céhmester közérdekű parancsainak nem engedelmeskedtek, 2 forint büntetéssel sújtották (XXIX. R. 1674).

A *szolgáló-mesterség* mindig a legfiatalabb mester tiszte volt, s viselte addig, míg új mester került a céhbe, kinek mesterasztal-adásnál átadhatta. A szolgáló-mester kötelezettsége volt a céh mindennemű hivatalos dolgaiban eljárni, s ezért mindennap egyszer a céhmestereket fel kellett keresnie, tőlük a parancsokat átvenni. A reá bízott ügyek hű elintézéséért anyagi felelősséggel tartozott (XIX, XX. A. 1713).

Nagy Gábor mester beszélte el, hogy ő az 1862-63. években volt szolgáló-mester. Mint ilyennek volt kötelessége vásárcor a helykiosztás megejtése az u. n. *nyilvetés* által. A fésűsök a Piac-utcán a Tisza Kálmán háza előtt árultak két sorban. Ő már reggeli 9 óra előtt a helyet elseperte, 9 órakor jött a céhmester és felszólította: „vessünk nyilat!" Nagy Gábor *vetette a nyilat*. Lebontotta a szíjra fűzött *nyilakat*, vagyis szögletes rézlapokat; minden mesternek megvolt a maga *nyila*, belevésve nevének

kezdőbetűi. Ezeket kalapba tette, összerázta, s ahogy ezeket kihúzza helyeikre kirakta, a mestereknek úgy kellett sorba állani, kinek a neve hová esett. — Sem a céhmesterek, sem a szolgálómester nem hagyhatták el a várost úgy, hogy elfelejtkezzenek maguk helyett *képebelit hagyni* (XLVII. A. 1713).

A céh felmerülő ügyeinek intézésére a céhmester tartozott „a céh tábláját eljárátván” „az esztendőnek minden fertallyiban avagy minden kantorban” egyszer gyűlést hirdetni. Ezeken a *fertálygyűléseken* fel kellett olvasni az articulusokat, a mesterek a céhládába fejenként 3 garast tettek; aki elmaradt, külön 50 pénz büntetéssel is tartozott (VI. A. 1713). Ilyenkor a legények is fizettek 15—15 krajcárt a céhládba a beteg vagy vándorlólegények javára (XVIII. Cz. 1828). Aki a céhgyűlésén illendőkép, békességben és csendben nem viselkedett s nem vigyázott arra, hogy „céhmesterének szavát, beszédét szavával által ne öltse”, első esetben 1 forint, aztán 2, majd 3 forint büntetést fizetett.

VI.

A céh ládája, táblája, pecsétnyomói.

A céh felszereléséhez tartozó, hivatalos jellegű tárgyak voltak: a céhláda, a céhtábla és a pecsétek.

Ezek között jelentőségénél fogva is első a láda. A Déri-Múzeum 1910:448 számmal őrzi a debreceni fésűsök legutóbbi céhládáját. A leltári leírás szerint vassarkas, záros, fenyőfaláda kívül feketére festve, egyszerű, vésett, barokk ízlésű díszítéssel, fogóval, két kulccsal. Méretei: 70 cm h. 33 cm m. 40 cm sz. (VIII. tábla 9. kép). A fedelére belül, az érdekes vonalú vasalás közé helyezve áll ez a felírás: „Készült a B. Ns. Fűsűs Céh számára 1823-dik Esztb. Ör. Cz. Mest: Nagy Sándor és K. Cz. Mest: Bonyhádi István Uraimék elől Járóságokban“ (VIII. tábla 8. kép).

Az articulusokban el volt rendelve, hogy „a böcsületes Fűsű és Gomb tsináló Czéhnek egy jó záros ládája légyen, melyben a jövedelmek, pecsét, Privilegiumos levelek, egyéb irások és más közönséges jószágok, eszközök tartassanak minden benne lévőeknek igaz lajstromával“ (III. A. 1713). Ugyanitt megvolt szabva az is, hogy „a céhláda az egyik céhmesternél álljon, a kulcsa pedig a másiknál légyen, hogy amikor kivántatik, egyező akarattal együtt nyissák fel és nyuljanak bele.“ A céhláda azonban nem csupán bizonyos tárgyak megőrzésére szolgáló záros hely volt, hanem valósággal magának a céhnek a jelképévé lett. Amikor a céh közös céljaira ilyen vagy olyan összegeket a mestereknek fizetniök kell, vagy az inasoknak felszabadulásokkor, a legényeknek mesterré avatásuk alkalmával stb, mindannyiszor ez illetékszerű fizetségekre a hagyományos kifejezés: tegyen a céh ládjába x összeget! Emlékezetes alkalmakkor a céhláda mindig szerephez jut. Pl. valamely ifjú „a céhláda felnyitásával valóságos inasnak bévétetik,“ felszabadítása is a *céhláda felnyitásával* történik (II, VIII. Cz. 1828). Ha a céhbeli mesterek között panasz támadt, a céhgyűlésen a rend az volt, „hogy mind a panasztevő, mind a panaszlott fél ülőszékeikről felkeljenek s a *céhláda mellé állván* a dolgot tisztességesen és illendőkép terjesszék elő“ (XXXVII. Cz. 1828). A céh-

mesteri hivatal átadásának és átvételének kifejezője a láda kulcsának átadása, illetve átvétele volt. (XXXIX. Cz. 1828).

A céhtábla a Déri-Múzeumban 1918:458 sz. a. van (VIII. tábla 2. és 3. kép). Sárgarézből készült, nyelestől 35 cm hosszú. Egyik oldalán bevésve egy díszes fésű, a céhmesterek nevének kezdőbetűi (Erdei János, Nagy Sándor) és az évszám: „készült 1846.” A másik oldalon a felnyitható rájába szorították azt a papírt, amelyre a céhmester ráírta, hogy a céhet mely időre, hová és milyen alkalomból hívja egybe. A szöveg rendszerint e szavakkal kezdődött: *a tábla jár*, és ezzel a figyelmeztetéssel zárult: *a táblát sietve vigyék!* Az egybehívásnak ez a hagyománya megmaradt az 1900-as évek elejéig; ebből az időből valók a főtírt táblában talált alábbi szövegek is, melyek primitív helyesírással következőkép szólnak: „A tábla jár. Vasárnap délután 2 órára az elnök házához tisztújításra és a számadás megvizsgálására minden becsületes mesterember tartozik megjelenni a rendelt büntetés alatt. Ki mivel tartozik, hozza be! 1904. január 24-én az elnökség. A táblát sietve vigyék!” Másik: „A tábla jár. Pénteken d. u. 2 órára Bak József fésűsmester társunk temetésére minden becsületes mesterember tartozik megjelenni a rendelt büntetés alatt Szappanos-u 4. sz. alatt. 1908 január 3-án. A táblát sietve vigyék!” Az articulusokban olvashatjuk, hogy „mikoron a Céh Mester az ő tábláját elhordoztatja”, minden mester pénzbüntetés terhe alatt köteles megjelenni. Amikor pedig a legény mesterséget akart váltani, a céhmester kötelessége volt, hogy „ez táblát megindítsa” s a céhet egybegyűjtse (V. XXVIII. R. 1674). A céhtáblát a mesterek és legények kötelesek voltak hordozni, vagyis tovább adni a legközelebb lakó mesternek. Felelősséggel tartoztak, mert 2 forint birság várt arra, aki „böcstelelenül hordozná, avagy hogy földre vagy ablakra letenné vagy eltévesztené” (VI. R. 1674). A Bevételi Jedzőkönyv 1875. évi lapján levő feljegyzés szerint „Szabó András táblajárásért fizetett 2 forintot”.

A fésűs céhnek két pecsétnyomója maradt meg (X. tábla 4. és 5. kép). Mindkettő köriratában két oroszlán tart egy kontyfésüt. Az első 1795-ből való, körirata: DEBRECZIN. FUSU. C: PECSETJ. P — (DM. 1910:461). A másodikon 1826-os évszámmal következő felirat: DEBRETZENI. B. FUSUS. CZ. PETSET. (DM. 1910:462). Egy harmadik pecsét (DM. 1910:464) 1873-ból már az egyesült fésűs, csutorás és késes ipartársulat közös pecsétje. Az a kis pecsétnyomó, melyet néhai Szabó István debreceni mester leányától kaptunk, a mester magántulajdona volt (X. tábla 6. kép). Ez is a mester nevének kezdőbetűivel a kontyfésüt emelő oroszlanokat ábrázolja (DM. V. 8—1930).

VII.

A fésű készítése ; mesterműszók. Fésűfajták, egyéb fésűs-készítmények. Hajakasztó-formák sorozata. Szerszámok neve, mérete és használati módja.
Befejezés.

A fésű készítésének munkája.

(Varga Lajos és Nagy Gábor mesterek elmondása szerint.)

A munkához való anyagot : a szarut a mesterek a timártól, mészáros-tól szerezték be. Legjobbnek az ökörszarut tartották, de jó volt a tehén-szaru is. Bizonyos fésűfajtához használtak bivalyszarut is (*borított frizér*) régen a lópatából is készítettek fésűt.

Miután a szaru belseje tele van csonttal, a napon kellet szárítgatni, hogy aztán ki lehessen rázni belőle. Télen a nap melegét a kemencében való melengetéssel pótolták.

A szaruból a mester a *darabolófűrész*¹ (X. tábla 8. kép.) akkora hengeralakú darabokat vágott le, amekkorát a fésűk nagysága kívánt. Akkor két darabot ráhúztak a *melegítőfára* (*kétágú-fa* v. *szarusütő-fa*) és az asszony dolga volt láng fölött forgatva melegíteni, mint amikor szallonnát piritunk. A meleg meglágyította a szarut, s akkor a szaruhengert hosszában fölmetszették a *görbe-késsel*. F. (V. tábla 5. kép) Most már a további melegítés folytán a szaru a hasításon mindinkább nyilott kétfelé, úgyhogy a mester a fölnyilott szélét meg tudta fogni a *préselő-fogóval*, (V. tábla 4. kép) másik kezével pedig egy *kalapdarab* segítségével nyitotta, nyujtotta a meglágyult, meleg szarut, míg teljesen ki nem nyilott. Ekkor a mester leült egy kis székre, a *hernyózófát* térde közé állítván, a bal vállának fektette. A kalapdarabot bal kezébe vette, s azzal a meleg szarut a *hernyózófához* szorította, hogy a jobb kezébe fogott *hernyózó-késsel* (VI. tábla 9. kép) az ereket *kihernyózza*.² Ugyanis amelyik

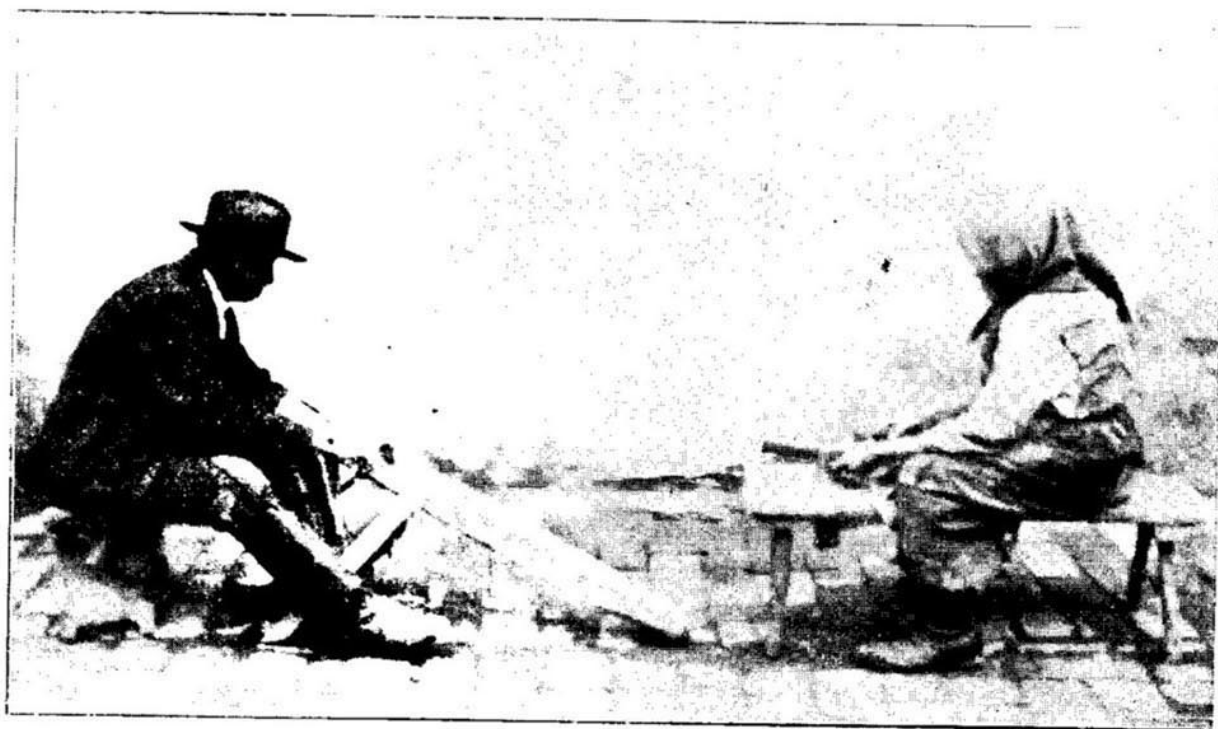
¹ Frecskay a kerékgyártó mesterségből idézi.

² Frecskay csak a *hernyózás*-t említi.

szaruban az ér benne marad, az azt úgy meggyengíti, mint a deszkát a görcs. Ha ilyen eres részre esnék a fésű foga, könnyen letörne.

Ha a szarulap igen vastag, ketté kellett *fejteni* a *fejtő-késsel*. (VI. tábla 10. kép.) A megmelegített szarulapba bevágást csináltak a *görbe-késsel*, s e bevágásba illesztve a *fejtő-kést*,¹ a szarulapot két vékonyabbra választották szét.

A szarudarabokat egyenletes lapokká kellett formálni, s azért melegen berakták a *présbe* vagy *sutujba*. (V. tábla 15. kép.) A szarudarab úgy helyeződött egy vizbemártott fadeszka és egy *vasdeszka* közé, hogy a szaru belső fele kerüljön a vasdeszkához, külső fele pedig a fadesz-

1. sz. Varga Lajos a *sikálóbakon*, felesége a *hejbehagyón* dolgozik.

Ecsedi István dr. felvétele.

kához. Negyedóra múlva a lapokat a *présből* vízbe hányták, hogy kihüljenek. Most a *daraboló-fűrész*en nagyjából megadták a fésű formáját, aztán a *faragó-fogóval* F. (V. tábla 11. kép.) fogva a tőkén a *szerkercével*² (V. tábla 12—13. kép.) lefaragták a szaru külső részének a görcsösét; hogy sima legyen, a *sikáló-bakon* (V. tábla 8. kép.) a *kényelű-késsel* (V. tábla 7. kép.) *lesikálták* (lásd az 1. sz. fényképen 26. l.)

Ezután már meg lehetett adni a fésűnek a valódi formáját. Ez pl. a *bontófésű-nél* F. úgy történt, hogy a papírmintát ráhelyezték a szarura, egy árral körülkarcolták, s ennek nyomán a *szabdalo-fűrész*szel a *műhejen*³ (V. tábla 16. kép) kivágták. Minthogy a *hajakasztó* (kontyfésű) formája nem ilyen egyszerű, hanem különösen a *párkánya* változatos díszítéseket szokott kapni, azért a *hajakasztó* (IX. tábla) kivágásánál a pa-

¹ Freckay a mészárosoktól idézi.

^{2, 3} Freckay más mesterségek köréből ismeri.

pirmintát, *papirformát* F. (I—V. tábla) gyenge enyvvel vagy csak megnyálazva ráragasztották a szarura, s azután a *műhejen* a *metszőfűrészszel* (V. tábla, 14. kép) körülvágták. Az így kivágott fésű a *hejbehagyóra*¹ (VIII. tábla 1. kép.) került, ahol a *hejbehagyó-ráspojjal* v. *taszítóval*² (VI. tábla, 1. és 2. kép) végleges formát adtak neki (lásd az 1. sz. fényképen 26. l.)

Itt következett a fésűsmunkának egy igen fontos szakasza: a *fognágás*. A *bontófésű fogazása* F. (*ritka fogazás*) úgy történt, hogy a *rajzolóval*

2. sz. Varga L. *jedzővel* a *műhejen* *sűrű fogat* vág.

Ecsedi István dr. felvétele.

(VII. tábla, 12. kép) a fésű hosszát kétfelé osztották, hogy az egyik fél *sűrű* legyen, a másik meg *bontó*. A fésűt beszorították a *műhejen* a *klopba*, a mester jobb kezébe vette a *bontófogvágó fűrész*t (VI. tábla 4. 5. és 6. kép.) és szemmértékre vágta azzal a *bontófogakat*. Egyenletes azonban a *fogazás*, mert a mester bal kezének hüvelykujjára húzva a bőrből készült *gyűszűt*, (VII. tábla 2. kép.) ujjával vezette a vágást. Régen a *bontófogat* az *öreg-*

¹ Freckay művében (88. l.) *vasíves fűrész* értelemben szerepel.

² Freckay a kovácsoktól idézi a *taszítóreszelő-t*.

fogazóval (VI. tábla 3. kép) vágták ki. A **sűrű fogat** már nem lehetett **szemmérlékre** vágni. Erre a célra szolgált a kétlemezes, különleges fűrész, az u. n. **jedző F.** (VII. tábla 10. és 11. kép), melyben az egyik fűrészlemez vágta a fogat, s ugyanakkor a másik lemez **jegyezte** a következő fog helyét egy kis bevágással (lásd a 2. és 3. sz. fényképen 27. 28. l.) A **bontófog** vágása után jött a **spicolás**. Nevezetesen a **spicoló** v. **hegyező**¹ (nevezik **macukának** is) (VI. tábla 14. 15. és 16. kép) szerszámmal a fogak között kitakarították és a fogakat kihegyezték.

A **hajakasztó fogazása** alkalmával a **klopba** szorított fésűn a foga-

3. sz. Varga L. jedzővel a műhejen, felesége
pallérozó-késsel

Ecsedi István dr. felvétele.

kat **cviklire** vágták a **hasító-fűrészszel**², (VI. tábla 4—6 kép) s ugyanazzal a **cviklit** a fogak közül kifűrészelték, majd a **tövezővel** (VIII. tábla 6—7. kép) a fogak között kitakarították.

Minthogy a fűrész a szaru hátsó oldalán nem pontosan olyan mély vágást ejt, mint a szembefekvőn, azért szokták a fognyílások vonalát a hátsó oldalon is megrajzolni és egy külön szerszámmal, az u. n. **visszavágóval** a fognyílásokat emerről az oldalról is szembefűrészelni.

A fogazás figyelmes munkája után jött a **leráspolitikozás**, a **kipallérozás**, a **kipuculás**, ezek után került sor a **festésre**, s zárta végül a **gör-**

¹ Frecskay csak a **hegyez** igét említi.

² Frecskay az ácsoktól idézi.

bítés, merl „úgy lesz készen a fűsü“. Tehát a *hejbehagyó ráspojál* v. *taszítóval* (VI. tábla 1. és 2. kép) szép simára takarították a fogazás nyomait, s hogy még karcolások se legyenek a szarun, marokba fogták a fűsüt és a *kaparó késsel* v. *pallérozó késsel* (VII. tábla 4—6. kép) teljesen simára csiszolták (lásd a 3. sz. fényképen 28. l.) Így alkalmas volt a fényesítésre. A fényesítéshez *pucoló meszet* v. *fojtott meszet* készítettek. Lábasa oltatlan meszet teltek, vízzel megpermetezték és egy ruhadarabbal lekötötték; így a mész szétporlott. Ebbe a mészporba mártották bele a megnyalt szarut és a *pucoló-fán* (VII. tábla 7. és 8. kép) súrolták előbb a szaru egyik oldalát, aztán a másikat; „végül — amint Varga mester mondotta — a tenyerünket mészbe mártjuk és a szarut *kitenyereljük*, olyan fényes lesz, akár a tükör“.

A fényesítés munkája az asszony dolga volt, a *pucolófát* nevezik *hegedűnek* is. Povázsai fűsüsmester felesége *asszonykínozó*nak mondta.

Az egyszerűbb fűsü a fényesítéssel már készen is voltak, csak a pásztorok *görbe-fűsűjét* (X. tábla 1. kép) és a kontyfűsüt kellett még megörbíteni¹. A kész fűsüt újból megmelegítették, és ráhelyezték a *görbítő-formára* (X. tábla 7. kép), a szíjjal rászorították a fűsü párkányát, s a meglágyulástól szélhajló fogakat szépen elrendezve madzaggal átfogták, hogy kihűlve megfelelő formában keményedjék meg a szaru.

Azokkal a fűsűkkel azonban, amelyeket különösebb gonddal készítettek, hátra volt még a díszítési és festési munka. Legegyszerűbb díszítési mód volt a *falcolás*, vagyis ha a *rajzolóval* (VII. tábla 12. kép) vagy pedig a *falchúzóval* (VIII. tábla 4. és 5. kép) a fűsü párkányát *kivölgyleték*².

A fűsűfajták ismertetésénél részletesen esik szó róla, hogy miért volt oly kedvelt fűsűfajta a kontyfűsü, a *hajakasztó* v. *hajbavaló*. A díszítést illetőleg is mindazok az eljárások, amelyekkel a mesterek a készítményüket ékeesebbé akarták tenni, úgyszólván összpontosultak ennél a fűsűnél. A hajakasztó készítéséhez való papírminták meglepően nagy száma, e minták változatosságában tapasztalható termékeny leleményesség kétségtelenül arra mutat, hogy a *hajakasztó* készítésében csúcsosodott ki a fűsűsmesterségnek a szépségre törekvése. A legegyszerűbb kontyfűsü, u. n. *kerekpádkányú* (I. tábla 1. kép) fűsü simán maradt, legfeljebb a párkány kerekítésének a vonalával adtak változatosságot. A *cakkos* (I. és II. tábla) és *gillantos* (II. és III. tábla) kontyfűsűnek a párkányát reszelővel, illetve *metsző-fűrésszel* kisebb-nagyobb cakkokkal és hullámvonalakkal dolgozták ki. Ugyanezeknek a szerszámoknak a segítségével készült a *gombos hajakasztó* (III. tábla 12. és 13. kép). Ezek a díszítések mind a párkány felső vonalára estek. Magát a párkány lapját

¹ Frecskay csak görbítés-t jegyzett föl,

² Frecskay a molnároktól és bodnároktól idézi.

minta szerint kivagdalták lombfűrészszel, ez volt a *metszett* fésű (IV. és V. tábla,) vagy csak egyszerűen mintát nyomtak bele. Az ilyen *nyomtatott fűsűt* (IX. tábla 2. és 3. kép) megmelegítették, aztán párkányára helyezték a rézből vagy csak szaruból készült *nyomó-mintát* (X. tábla 9—15. kép) és 5—6 percre beszorították a *sutujba*.

Ami a festést illeti, általában a fehér szarut választóvízzel sárgára színezték. körülményesebb festési munkát megint csak a *hajakasztóval* végeztek. Ehhez Varga Lajos mester szerint összekevertek cinóbert, miniumot, hamuzsirt oltott mésszel, jött bele még sárkányvér és *silbergrét*; ezt a keveréket felfőzték, s ha enyhősre kihült, a fésűt pár percig benne tartották, aztán kimosva megszáritották és meggömbítették. Történt úgyis, hogy ebből a festékből a fésűt tollal *megspriccollták parasztosan* (*spriccollt fűsű* IX. tábla 6. kép). Díszítették a festést azáltal is, hogy a fésű párkányára előbb enyvvel leveleket (pl. eperfalevelet) ragasztottak, s úgy tették be a festékbe. Mikor a levelet lemosták, a helye a fehér szarun tisztán maradt. Nagy Gábor mester a mészbe indigót is szokott tenni, amikor e festéket készítette. Povázsai Sándor pedig a festés munkáját a következőkép mondotta el a *levélmintás* fésűre nézve. Az oltott meszet felforraltta, miniumot tett bele és ezt addig főzte, míg pépszerűen öreg lett. A fésű párkányára rárakta a szárított levelet. Ugyanis a sárgarépa-, bürök-, petrezselyemlevelet erre a célra könyvben előre meg kellett szárítani. Ha kihült a festék, pálcikával a festéket rárakta a fésűre. Nehány óra múlva vízzel lemosták a fésűket, megszáritották, aztán a fésűk megint *pucolás alá jöttek*, s végül meggömbítették.

Fésűfajták és egyéb fésűskészítmények.

1. *Görbe-fűsű* (X. tábla 1. kép). Teljesen kiment a használatból; férfiak számára készült, mikor még a férfiaknál a hosszú haj viselete dívott. Legtovább a pásztoremberek közt maradt fönt. Erről keletkezett a szegedvidéki szólás: Hogy állunk a görbefűsűvel? (= jobbra fordult-e már az állapotod? M. Tájszótár).

2. *Egyes bontó v. parasztbontó* (X. tábla 2. kép). Csupa bontófogakból állott.

3. *Nagy frizér-bontó*. Fele ritka, fele sűrű fogakkal.

4. *Zsebfűsű*. Kisebb, mint az előbbi, egyébként ugyanígy fele ritka, fele sűrű.

5. *Sűrű v. simító fűsű* F. Kétoldalú fésű sűrű fogakkal, egyik oldal valamivel ritkább.

6. *Gyengefogú v. grampli* (IX. tábla 8. kép). Alakra egészen olyan, mint a *sűrű*, csak egyik oldalán nagy bontó fogakkal készült.

7. *Faros v. félfűsű v. féloldalú* (serkehúzó fésű). Csak féloldalon fogazva, de egész sűrű, vékony fogakkal (IX. tábla 9. kép).

8. *Bicskafűsü* v. *öszvejáró-fűsü* (X. A. 1805). Beretvaszerűen összehajtható, zsebbeli hordozásra való fésű olyan fogakkal, mint a *frizér* kisebbik foga. Összehajtva 8—10 cm hosszú.

9. *Borbélyfűsü*. Egészen olyan mint a *nagy frizér*, csak sokkal keskenyebb alakú, csupán 1.5 cm. széles. Borbélyoknak készítették nyírni, „de gála fiatalembernek is megvették.”

10. *Nyeles fűsü*. Mint a *frizér*, fele olyan ritka fogú, másik fele csak nyél.

11. *Borított frizér*. Díszített fésű; fehér szaruból készítettek rendes *frizért* és bivalyszaruból szegeztek rá fekete párkányt, tetejét pedig kicakkozták.

12. *Hajakasztó* v. *hajbavaló* (IX. tábla 1—7 kép). A kontyfűsű neve (részletezését lásd alább). A lehajlított kontyfűsűt *hurkafűsü*-nek nevezték.

13. *Lisztlapát* v. *lisztsimító*. Szaruból készült kis lapát, mellyel a molnár a liszt finomságát vizsgálta (IX. tábla 11. kép).

14. *Szaruborotva*, nevezték *zsidó-beretvő*-nak is (IX. tábla 10. kép).

15. *Cipőhúzó* F. Ma is közönséges.

16. *Üstkaparó*. Régen készítették a cukrászoknak; alakra olyan volt, mint a *simítófűsü*, de sokkal hajlékonyabb volt és fogat nem vágta rá.

Nagy Gábor emlékezete szerint vásárokon legkapósabb fésűk voltak: sűrű, félfűsű és parasztbontó. A különböző fésűk ára szerinte az 1860-as években ez volt: parasztbontó 10—12 krajcár, félfűsű 10 kr, sűrű 15—16 kr, gyengefogú 15—16 kr, görbe-fűsű 16—20 kr, nagy *frizér*-bontó 20—25 kr, zsebfűsű 7—8 kr, *hajakasztó* 12—16 kr, *bicskafűsü* 30 kr, nyeles fűsű 40 kr, borított *frizér* 50—60 kr. Jó vásárban árult egy mester 20—25 forintot. Vásárra a környékben Nagyváradig, Nyíregyházáig jártak.

A hajakasztó v. hajbavaló (kontyfűsű).

A fésűfajták közt a legjobban kiművelt fajta a *hajakasztó* volt. Míg más fésűnél alig-alig térnek el egy kialakult, megállapodott formától, addig ezeknél a kontyfűsűknél bámulatos gazdagság mutatkozik nemcsak a forma sokféleségében, hanem a díszítési módokban is, sőt ugyanannak a díszítési módnak különféle mintáiban is. Bizonyos, hogyha valamelyik fésűsmester a maga mesterségében ki akart tenni magáért, akkor *hajakasztó* készítésével próbálta ezt meg. A fésűsmesterség a hajakasztókkal emelkedett a népművészet magasságáig. A kontyfűsűnek ezt a kiváltságos helyzetét az teszi némileg érthetővé, hogy míg a többi fésűt csak alkalmilag használták, addig a *hajakasztó* mindig ott volt az asszonyok fején, sőt az öreg asszonyokat ezekkel együtt te-

mették el. A menyasszonyt ezzel a fésűvel *kontyolták fel*, s az öreg mestereink szavai szerint: a lakodalmas nép igen megnézegette, hogy milyen hajakasztója van a menyasszonynak. Szóval valamikor fényűzési cikk számba jött a kontyfésű, ma már ha vidéki öreg asszonyok keresik is, Povázsai mester szerint csak simát óhajtanak, „hogy hajukat ne tépje.” Magam debreceni mesterek után megtaláltam a hajakasztónak 60-nál több mintáját, melyek egymástól eltérőek vagy a díszítési módban vagy a méretekben vagy a díszítő vonalakban. A kontyfésű díszítendő része az u. n. *párkány*. Valóban megbámulni való, hogy ezt az aránylag kis területet hányféleképp tudták díszíteni, különösen a kis terjedelmű párkányvonalnak milyen leleményes változatosságot tudtak adni.

A papírmintákat *papírformáknak* nevezték, egyszerűbb fésűfajtákhoz használtak lából kivágott *formákat* is. Az előbbieket sorozata nagy változatosságot ad az egész fésű körvonalának karakterét és nagyságát illetőleg is, főképp azonban a párkányvonalnak a kiformálásával. Ez a párkányvonal egész simán marad az u. n. *kerekpárkányú* formán (I. tábla 1. kép). A vonal azonban előbb lágyan hullámosodik, majd töréseket kap a *cakkos* mintákon (I. tábla 2. képtől II. tábla 12. képig) aztán szélsőleges formákat vesz föl a *gillantos* (II. tábla 13. képtől III. tábla 11. képig) fésűkön, a *gombos* (III. 12—13. kép, IX. tábla 1. kép) példányokon kiszökellik, s a piciny csipkés változatokban apróra feltagozódik.

A *nyomtatott* minták (IX. tábla 2. és 3. kép, X. tábla 9—15. kép) néha a díszített párkányvonalhoz társultak, néha csak magukban ékesítették a párkány lapját.

A *metszett* minták kevesebb számmal vannak (IV. tábla 1—4 kép IX. tábla 4—5. kép). A festett, *spriccolt*, *levélmintás* fésűk már nem *forma* után készültek, szabadkéz volt engedve a mester ügyeskedésének (IX. tábla 6. és 7. kép).

Bármennyire is duskálhatunk ezekben a kontyfésű-mintákban, mégis meg kell állapítanunk, hogy a debreceni mesterek e tekintetben is megmaradtak debreceni egyszerűségükben. Ezt igazolja könnyen az összehasonlítás, ha csak futólag is egybevetjük a miénkeket pl. a békési mintákkal, melyek valósággal pompáskodnak a díszesebbnél-díszesebb formákkal. Ezekből is módunkban van saját gyűjtésünkben néhányat bemutatni (IV. tábla 7—15. V. tábla 1—3. kép).

A szerszámok neve, mérete és használati módja.

1. *Daraboló-fűrész*.¹ Négy lábú pad, alapja 67 cm, hossza 126 cm. A mester a hosszabb végére ül, két kézre fogja a szarut, és keresztbe fektetve a fűrész élén, hengerekbe feldarabolja (X. tábla 8. kép).

2. *Melegítőfa* v. *kétágúfa* v. *szarusütőfa*. Két darab szarut ráhúz-

¹ Frecskay más mesterség köréből idézi.

nak és láng fölött forgatva melegítik, hogy a szaru meglágyuljon.

3. *Görbékés*. F. Nyele csontból van, nyelestől 16.5 cm hosszú. A meglágyult szaruhengert ezzel hasítják föl (V. tábla 5. kép).

4. *Préselő-fogó*. Vasból készült, 89 cm hosszú. A meleg szaru hajlítására, kinyújtására szolgál (V. tábla 4. kép).

5. *Sütővas*. F. Rövid fanyéllal együtt 51.5 cm hosszú. Megmelegítették, s a szaru szűk nyílását ezzel furták vagy bővítették nagyobbra (V. tábla 6. kép).

6. *Hernyózófa*. Karvastagságú rúd puhafából héjával együtt Hossza 143 cm. A mester egy kis székre ülve térde közé állította a hernyózófát, felül bal vállának fektette, s így a meleg szarut kalapdarabbal megfogva, a *hernyófához* szorította, hogy a *hernyózókés*-sel az ereket a szaruból kihernyózhassa.¹

7. *Hernyózókés v. érhúzó*.² 16 cm. hosszú hajlított vaspengé fanyélbe erősítve. Használatát lázsd főntebb a *hernyózófánál* (VI. tábla 9. kép).

8. *Fejtőkés*.³ 12 cm hosszú életlen, tompavégű vaspengé fanyéllal. A vastag szarulapot két vékonyabbra választották szét vele (VI. tábla 10. kép).

9. *Prés v. sutuj*. Négy lábú, faragott, vastag tölgydeszkából készült ládaszerű alkotmány; hossztengelyébe facsavar, a ládában 11 db. deszkalap és 5 db. vaslap. A láda belvilága 47x30 cm, a *prés* magassága 63 cm, hossza 88 cm és szélessége 42 cm. A meleg szarulapokat szorították a *présbe*, a szaru belső felét a *vasdeszkához*, a külső felét a *fadeszkához* fordítva. (V. tábla 15. kép).

10. *Faragófogó* F. 29 cm hosszú, vasból készült. Csipő része meghajlítva, hogy amikor ezzel a szarut megfogják, a szekercével könnyen meglehessen faragni a szaru görcsös részét (V. tábla 11. kép).

11. *Szekerce*.⁴ A lőkén faragják vele a szaru görcsösét. Kisebbik élhossza 12 cm, nagyobbiké 14.5 cm (V. tábla 12. és 13. kép.)

12. *Síkálóbak*. Két lábbal megtámasztott, felől kétágúra faragott oszlop. A bevágásból a *nyelv*, egy fapecekhez vékony kötél segítségével erősített fakengyel lóg le. Alapja 55 cm, hossza 102 cm. A mester egy kis széken szembeül a *síkáló-bak*-kal, ballábbal nyomva a kengyelt, a szarut odaszorítja, hogy a *kétnyelű-kés*-sel *lesíkálja* a szarulapot. (V. tábla 8. kép és az 1. sz. fénykép 26. l.)

13. *Síkáló-kés v. kétnyelű-kés*, Éle 34 cm. hosszú, 1.5 cm széles. Használatát lásd fönnebb a *síkáló-baknál* (V. tábla 7. kép.)

14. *Magyar-műhej*.⁴ Munkáló pad fából (V. tábla 16. kép; a 2. és

¹ Frecskay a *hernyózás*-t említi.

^{2 3 4} Frecskay más mesterség köréből idézi.

3. sz. fénykép 27. és 28. l.) Alap 87 cm, széle 65 cm, a pad hossza 100 cm. Részei: *klop*, a *műhej feje*, a *pocok*,¹ az *inas*,² a *metsző-deszka*. A mester lovagló ülésben helyezkedik el a *műhejen*, bal lábát a pad nyílásán dugja be, s lábait a kis székre rakja; a megmunkálandó szarut a *klop*-ba (a) szorítja azáltal, hogy a *pocok*-ra (b) néhányat üt a kalapáccsal. Az *inas* (c) a fűrész megreszelése alkalmával tesz szolgálatot. A *metsző deszka* (d) a *metsző-fűrész* (lombfűrész) használatakor szükséges. — A kisebb munkapadot *csikó-műhej*-nek nevezik (v. ö. Frecskai szíjgyártó *csikó*).

15. *Metsző-fűrész*. A *hajakasztó* kivágásához használják (lombfűrész). Hossza nyélirányban 35 cm (V. tábla 14. kép.)

16. *Vonópálcás-fűrő*. Igen érdekes primitív szerszám (VII tábla 1 kép); a *metsző-fűrész* számára ezzel fúrták a szükséges kis lyukat a szaruba. Kissé görbített pálcára van szerelve sodrott bélhúr, mely egyszerű hurkolással átfogja a csigát. A csiga tengelyéből árszerűen hegyes vasszög nyulik ki. A mester a fúrókészség alsó részét befogja a *műhejen* a *klop*-ba, jobb kézzel huzgálja a vonót és így forgásba hozza a csigát; bal kezével a szarut ott nyomja a vasszeg hegyéhez, ahol ki akarja fúrni. A húros pálcá hossza 60 cm, a csigáé 6 cm. Amikor Nagy Gábor mestertől megkérdeztem, hogy mivel szokta kifúrni a szarut — szerettem volna u. i. megtudni ennek a primitív munkának hagyományos nevét — csak annyit felelt, hogy ő „*vonópálcával* dolgozott.”

17. *Hejbehagyó*. Négy lábú falóca, beékelt fakészséggel (VIII. tábla 1. kép.) Alap 52 cm, széle 26 cm, hossza 99 cm. Lovagló ülésben kell ráülni a lócára, a bevágásba beilleszteni a szarut, (lásd az 1. sz. fényképet 26. l.), hogy a *hejbehagyó ráspoj*jal meg tudják munkálni, (Freckay szótárában 88. l. *helybenhagyó* = vasíves fűrész).

18. *Hejbehagyó-ráspoj* v. *taszító*. Fogóval ellátott keményfába hárántosan vas élek vannak rakva. Az első hossza 46 cm, a másodiké 39.5 cm (VI. tábla 1—2. kép). — Használatát lásd fönnebb. (Freckay a kovácsoktól idézi a *taszítóreszelőt*.)

19. *Rajzoló*. A végén kampós vaspálca fanyéllal, rajta mozgó kerek csontlap. Hossza 18.5 cm, a csontlap átmérője 6 cm. Ezzel a szerszámmal jelezték meg, hogy a szarun meddig legyen a *párkány* és meddig a fogaknak szánt rész; ezzel mérték ki, hogy a bontófésűn meddig vágjanak sűrű fogakat, hol kezdődjék a bontófog. Használták a *párkány alcolására* is (VII. tábla 12. kép).

20. *Foghasító*. (V. ö. Freckay, bodnár *hasítófűrész*) Fogvágó fűrész keményfanyéllal vaskeretben. Külön *foghasító* van a bontófésűhöz, külön a frizérfésűhöz és megint külön a zsebfésűhöz. Első a *bontófogvágó*

^{1 2} Freckay más mesterségek köréből idézi.

fűrész: egész hossza 51 cm, a fűrészlap 29·5 cm, a második frizérhez való: hossza 50 cm, a fűrészlap 29 cm (VI. tábla 4—5. kép).

21. *Visszavágó*. Ugyanolyan fűrész, mint a *foghasító*, csak kisebb méretben, egész hossza 40·5 cm., fűrészlapé 20 cm. A kifűrészelt fognyílásokat a másik oldalról ezzel a szerszámmal vágják szembe és egyenlítik ki a fognyílást mindkét oldalon egyenlő mélyre (VI. tábla 6. kép).

22. *Gyűszű*. Minthogy a mester a bontófogakat szemmértékre vágja ki, a fűrészjárást bal kezének hüvelykujjával vezeti s ezért a megvágás ellen említett ujját ezzel a bőrből készült *gyűszű*-vel védi (VII. tábla. 2. kép).

23. *Öreg fogazó*.¹ Van ebből a fűrészfajtából ritkább fogú és sűrűbb fogú is. A fűrészpenge 41 cm hosszú. Régen ilyenekkel vágták a bontófogakat (VI. tábla 3. kép).

24. *Jedző F.* Jellegzetes fésűsszerszám, kétpengés fűrész. A farámába két fűrészpenge van beszorítva, közéjük cérnaszálat vagy, ha még vékonyabb fogakat akarnak, egy szál lószőrt húznak végig és ez adja meg a két fog között a távolságot. Az egyik fűrészlemez lennebb áll, mint a másik. Előbbi vágja a fogat, a másik meg egyidejűleg jegyzi a következő fog helyét. Van *sűrűjedző F.* és *ritkajedző F.* A fűrészpengék hossza mindkettőnél 23 cm, a ráamé 34·5 cm, illetve 34 cm (VII. tábla 10—11. kép; 2. és 3. sz. fénykép 27. és 28. l).

25. *Somboló, sóboló v. lehúzó-fa*. Keményfaléc 34 cm hosszúságban, melyre csavaros vaskeret szorítja rá a fűrészpengét, hogy azt reszelővel *lehúzzák*, levékonyítsák. A *fűrészplatt*nak a fogás felől vékonyabbnak kell lenni, hogy a vágás alkalmával „jobban átszaladjon” (VI. tábla 13. kép).

A különböző fűrészfajtákat is a mesterek maguk készítették. A vaskereteket a kováccsal csináltatták, de már a *jedző* ráamját keményfából papir minta után maguk is kivágták. A fűrész pengéjét kaszadarabból, esetleg órarugóból reszelték ki.

26. *Sarkaló, hegyező, spiccelő, spicoló* (régen *macuka*).² Fanyelű vaspengé (38 cm, ill. 50·5 cm hosszú) egyik oldalán harántos élekkel. A fogak közét takarították ki és a fogakat hegyezték ki vele (VI. tábla 14. 15. és 16. kép).

27. *Tövező*.³ Fanyelű vaspengé (36 cm, ill. 41 cm hosszú), mellyel a fogak tövét takarították ki. (VIII. tábla 6—7. kép.)

28. *Pallérozókés v. kaparókés*. Ezzel csiszolták a fésűt simára; jobb kézbe került a kés, balkéz marokba szorította a csiszolandó szarut. A

¹ V. ö. Freckay *fogazás*.

² Freckay *hegyezés*, *hegyelő* szavakat idézi.

³ V. ö. Freckay *tövelés*.

tompavégű kés hossza 15 cm, a hegyesvégűé pedig 17 cm, a régi pallérozó kés-é pedig 26,5 cm (VII. tábla 4, 5. és 6. kép).

29. *Puculófa*. 59 cm hosszú, 5 cm széles lécszerű darab van kifeszítve. Bal kézzel az ölbe fektetik és jobb kézzel a puculómészbe mártott szarut dörzsölik rajta, míg kellőképp kifényesedik. Nevezik *hegedű*-nek, sőt *asszonykinozó*-nak is (VII. tábla 7–8. kép).

30. *Görbítő-forma*¹. Négyszögletes deszkalapon (23x11 cm) nyeles félhenger (nyelestől 22 cm hosszú) ellátva szíjsarokkal, szíjhevederrel és faékkal. Amikor a kontyfésű meggörbítésére kerül a sor, a fésűt melegítéssel meglágyítják; a görbítő-formából kihúzzák az éket, s az így meglazult szíjheveder alá helyezik a fésű párkányát. Ekkor beszorítják az éket, a lágy szaru meggörbül; a lágyulástól széthajló fogakat szépen elrendezik és a madzaggal átszorítva megrögzítik, míg kihülve megkeményszik (X. tábla 7. kép).

31. *Falchúzó*. Vasból készült, a fanyeles 14,5 cm, a másik 12 cm hosszú. Ezzel történik a *falcolás*, amikor a fésű párkányát *kivölgyelik* (VIII. tábla 5–6. kép).

32. *Hajakasztó foghúzója*. 14 cm hosszú vaspengé végén meghajlítva és a fogásnál rongyba tekerve. A *hajakasztót* befogták a *klop*-ba és a fogait ezek gömbölyítették (VI. tábla 11. kép).

33. *Szórasztó*. Vasállvány négy lábbal 48 cm hosszú, 22,5 cm széles. A tűzrevaló fát szárították rajta. A szaru melegítése ugyanis láng fölött történik, s ezért a fát felhasogatták ujjnyi vékonyra (*pergelő-fa*) és jól kiszárították, hogy szép lánggal égjen (VII. tábla 3. kép).

34. *Fenő*.² Tompavégű, lapos vaspengé ráspolyhoz, 13,5 cm hosszú (V. tábla 9–10. kép).

35. *Vasráspoj*. Kampós nyéllel, harántos élekkel 34,5 cm hosszú (VII. tábla 9. kép).

36. *Fűrészreszelő*.³ Közönséges háromélű veszelő (VI. tábla 7. kép).

37. *Nagy reszelő*. Háromélű, hegyes végű, 41 cm hosszú szerszám a fésű tetejének reszelésére (VI. tábla 8. kép).

38. *Fintok-reszelő*. Vasból készült, 33 cm hosszú (VI. tábla 12. kép).

39. *Csípőfogó*.⁴ Vasból, 15,5 cm hosszú, a fűrész befoglalásához való (IX. tábla 12. kép).

40. *Cirkalom*. Vasból van, egyik szár 13 cm, másik 10,5 cm hosszú (X. tábla 3. kép).

41. *Áruló*. Kis asztalka fából, vásáron erre rakták ki a fésűt. Ha szekéren mentek vásárba, ládát vittek és abban volt a fésű s az áruló is. Ha azonban vonaton utaztak, akkor az árulót szétszedték, a lapját összehajtották, a kiszedett lábait összefűzték és úgy szétszedve zsákban vitték, a fésűt pedig kosárban.

¹ Frecskay csak görbítés-t említ.

^{2 3 4} Frecskay más mesterségek köréből idézi.

Befejezés.

Minden azonban, ami erre a kézműves mesterségre vonatkozik, már a múlté. A debreceni fésűsmesterséget, mely évszázadokon át adott e városban magyar véreinknek foglalkozást, megélhetést, életcél, — mely városunk polgárságának jelentékeny csoportját foglalta össze testvéries tömörülésbe: a *nemes, becsületes fűsüs céhbe*, hogy céhök becsületének megvédelmezésére, egymás érdekeinek tiszteletben tartására és segítségére, továbbá munkájok megbízhatóságának emelésére olyan polgári erényeket fejlesszenek, amelyek Debrecen nevét messzeföldön jóhangzásúvá tették, — ezt a debreceni fésűsmesterséget már az idő könyörtelenül túlhaladta, és ott is hagyta.

Azok a szolgálatok, amelyeket ezek az egyszerű munkásemberek a maguk erejéből tettek — írásaikból kitetszőleg — városunknak, egyházunknak, sőt még a kollégiumunknak is, mindenesetre érdemessé teszük őket arra, hogy emlékezetük fenntartassék, hogy ne engedjük őket az örök feledésbe merülni.

I. Einleitung.

In Debrecen lebt das einst blühende Kammachergewerbe nicht mehr, die Fabrikindustrie hat es beseitigt. Kein einziger Meister alten Schnitts lebt mehr in Debrecen. Vor bald fünfzig Jahren zogen durch den Druck der Fabriken von besseren Verdienstmöglichkeiten angelockt einige Meister in kleinere Städte der Umgebung von Debrecen. Es gelang, von diesen noch drei alte Meister aufzufinden, einen 87 jährigen in Karcag, einen zweiten, 81 jährigen in Hajdúböszörmény, und den dritten, 53 jährigen, in Hajdúszoboszló, die alle von Debrecen hingezogen waren. Die beiden ersten teilten auf eigenen Erfahrungen beruhende wertvolle Angaben über das Debrecener Kammacherhandwerk mit; der dritte, der noch gute Augen hatte, konnte für das Debrecener Déri-Museum Exemplare verschiedener Kammsorten anfertigen. Mit Hilfe dieser Meister sammelten wir für das Museum eine vollständige Werkstatteinrichtung mit 48 Werkzeugen und 68 verschiedenartige Papierformen zur Herstellung der einzelnen Kammsorten, wonach 22 Sorten hergestellt wurden.

II. Im Debrecener Stadtarchiv und im Déri-Museum gefundene Schriftdenkmäler.

Es ist auffallend, dass während für das übrige Handwerk — vor allem Schuster, Seifensieder und Fleischer — im Debrecener Stadtarchiv alte Schriften in Menge vorhanden sind, irgendein Archivmaterial für die Kammacher kaum zu finden ist. Im ganzen gibt es Zunftartikeltexte von 1713 und 1805, ferner eine Zunftklassifikation von 1852—53, worin die Zunftmeister nach ihrem Einkommen gruppiert sind. Eine Aufzählung wohl aus dem 18. Jh. ohne Jahresangabe mit dem Titel: „Die Namen der ehrbaren Zünfte“ führt 42 Debrecener Zünfte an, darunter auch die Kammacher. Im Déri-Museum ist die Lage günstiger. Hier fanden wir Regeln, Artikel von 1674, 1713 und 1828. Hier ist ein Protokollbuch der Zunft, das *Mátris* heisst, erhalten, worin von 1730 bis 1898 die Namen

— im ganzen 184 — der in die Zunft aufgenommenen Meister eingetragen sind. Auch das Statutenheft des Gewerbeverbandes der vereinigten Kammacher, Messerschmiede und Pfeifenmundstück-Drechsler von 1873 und das 1873 begonnene Einnahmen — und gesondert das Ausgabenbuch desselben Verbandes ist hier erhalten. — Ausser diesen Schriftstücken bewahrt das Déri-Museum die letzte Truhe, die Tafel und die Stempel der Zunft.

III. Die Lage der Kammacher in der Bürgerschaft der Stadt Debrecen.

Es ist festzustellen, dass die Kammacher auch zahlenmässig eine beachtenswerte Schicht der Bürgerschaft Debrecens ausmachten, ihr Verdienst ihnen und ihren Familien eine anständige Lebensmöglichkeit versicherte. Lajos Zoltai erwähnt bei der Aufzählung bekannter Meister aus der Zeit um 1550 auch Kammacher. Nach István Szűcs erwähnen die städtischen Jahrbücher im 17. Jh. 16 Zunftgenossenschaften, dabei auch die Kammacher; in den letzten Jahrzehnten des 18. Jh. gab es in Debrecen 51 Kammacher (zugleich 562 Schuster, 144 Walker, 133 Schneider usw.). Diese Zahl steigt 1807 auf 58; von da an nimmt sie dauernd ab, bis sie in unseren Tagen ganz verschwand. — Die anständigen Verdienstmöglichkeiten werden auch dadurch erwiesen, dass die Söhne der Kammacherfamilien lange Generationen hindurch beim Handwerk blieben.

IV. Das innere Leben der Zunft. Lehrlingszeit, Freiheit, Genossenbecher. Wanderung, Gesellenjahr. Aufnahme in die Zunft, Meisterstück, Meisterjahr, Meistertisch.

Die Lehrlingszeit dauerte 2 Jahre, wenn der Bub mit dem Meister auch ernten ging, sonst 3 Jahre. Wer seinen Sohn für Geld in die Lehre schickte, zahlte dem Meister 20 Gulden und jährlich 2 Kübel Weizen. Ausserhalb des Hauses konnte ein solcher Bursche zu nichts verpflichtet werden; seinem Herrn und seiner Frau musste er ausser dem Handwerk in Dingen des häuslichen Lebens gehorchen. Er verbrachte zuvor 2 Probewochen bei dem Meister, dann kam die Verdingung mit Wissen der Zunft vor den dingenden Meistern, die um den Burschen bis zu 12. Gulden bürgten; dieser wiederum konnte sich mit Klagen gegen seinen Meister an sie wenden. Anfangs (1713) konnte ein Meister nur zwei Gesellen halten, schon am Anfang des 19. Jh. aber war nur einer gestattet. Die Freilassung des Gesellen erfolgte auf der Zunftversammlung mit Öff-

nung der Zunfttruhe. Der Bursche erhielt ein Zeugnis über seine Lehr-
lingszeit, mit seinen Gefährten wurde beim Hause des Zunftmeisters auf
Kosten des Freigewordenen der Genossenbecher getrunken. Danach war
der Geselle verpflichtet, ein Jahr auf die Wanderschaft zu gehen und
heimgekehrt noch ein Jahr als Geselle zu dienen, um Meister werden
können. Anfänglich konnte man sich von der Wanderschaft und dem
Gesellenjahr mit je 6 Gulden loskaufen, später musste diese Vergünsti-
gung aber gestrichen werden um die Ausbildung der Meister zu heben.
Im 19. Jh. war eine 3 jährige Wanderschaft verbindlich, ja vorher musste
sich der Geselle sogar bei den Meistern des Ortes ein Jahr lang ver-
vollkommen. Der Wanderbursche meldete sich bei dem Zunftmeis-
ter, er teilte ihn zu einem Meister ein. Da es sehr wenig Gesellen gab,
befassen sich die Zunftakten fortwährend mit den Fragen der Zeit und
Weise, wie Gesellen zu halten sind, und ihren amtlichen Vorschriften,
ja sogar nicht nur einmal muss der städtische Magistrat entscheiden.

Wollte der Geselle sich in die Zunft aufnehmen lassen, so musste
er vor allem sein Meisterstück vor den Zunftprüfmeistern ablegen, wenn
er nämlich bei den Meistern des Ortes das Meisterjahr zu seiner Recht-
fertigung schon abgedient hatte. Einen Kamm von vorgeschriebener Art
musste der Geselle aus dem gewünschten Material und in der ge-
wünschten Form herstellen. War das Meisterstück annehmbar, folgte die
Meistertisch-Gabe. Der neue Meister bewirtete die ganze Zunft. Der
amtliche Text der Artikel zählte mit feinschmeckerhafter Detaillierung die
üppige Speisenfolge mit fünf verschiedenen Gängen auf, die der neue
Meister befolgen oder von der er sich mit 24 Gulden loskaufen musste.
Der junge Meister war nach Ablauf eines Jahres bei unerbittlich stren-
ger Strafe verpflichtet zu heiraten; erst in den zwanziger Jahren des 19.
Jh. streicht man das.

V. Die Zunftvorsteher. Die Viertelversammlung.

Die Zunft erhielt die Privilegienrechte vom Stadtmagistrat, der des-
halb durch die Vertretung der städtischen Behörden von einem Zunft-
kommissar ein Aufsichtsrecht darüber ausübte, ob die Meister die Arti-
kel einhielten. Unmittelbare Vorsteher der Zunft waren: der alte Zunft-
meister, der junge Zunftmeister, der Schreiber der Zunft und der *Diener*.
Die Träger der drei erstgenannten Ämter kann man aus den Aufzeich-
nungen in *Mátris* von 1730 bis 1898 nachweisen. Der Zunftmeister
wurde jedes Jahr am Dreikönigstag gewählt, zu dieser Versammlung
mussten alle Meister bei Strafe erscheinen. Die Wahl musste jeder anneh-
men, sonst wurde er schwer bestraft. Die gewählten Zunftmeister legten

vor dem Obrichter der Stadt den Amtseid ab, ihren Verpflichtungen treu und wahrhaft nachzukommen und die Zunftprivilegien zu schützen. Der dienende Meister war immer der jüngste Meister. Er war verpflichtet, in allen amtlichen Dingen der Zunft vorzugehen, weshalb er die Zunftmeister täglich einmal aufsuchen musste. Bei Märkten kehrte er den Verkaufsplatz auf und warf den Pfeil (Losziehen), wo jeder Meister seinen Platz haben sollte. Um die Angelegenheiten der Zunft gemeinsam zu erledigen, hielt man vierteljährlich eine sogen. Viertelversammlung ab, zu der man erscheinen musste und wo gesittetes Betragen und Achtung vor dem Zunftmeister streng verlangt wurde.

VI. Die Truhe, die Tafel und die Siegel der Zunft.

Diese Gegenstände gehörten zu der offiziellen Ausrüstung der Zunft. Die Artikel bestimmten, „die Zunft solle eine gut verschliessbare Truhe haben, in der Schriften, Einnahmen und anderer Besitz der Zunft aufzubewahren wären“. Die Truhe befand sich bei einem Meister, der Schlüssel dazu bei einem anderen zur gegenseitigen Kontrolle. Bei feierlichen Gelegenheiten war die Truhe das Symbol der ganzen Körperschaft. — Die Zunfttafel war zur Zirkulation amtlicher Nachrichten bestimmt. In den zu öffnenden Rahmen der mit einem Griff versehenen Messingtafel heftete der Zunftmeister den schriftlich abgefassten Aufruf ein, wenn z. B. eine Zunftversammlung einberufen wurde oder wenn man sich zu einem gemeinschaftlichen Begräbnis versammelte.

Der Text begann traditionell mit folgenden Worten: „Die Tafel geht herum!“ und endete: „Die Tafel möge eilig befördert werden!“ Der Tafelgang fand so statt, dass jeder Meister dafür haftete, die Tafel zu dem am nächsten wohnenden Meister gelangen zu lassen. — In den Amtssiegeln der Zunft steht in dem Rundschreiben gewöhnlich ein Löwenpaar, welches einen Schopfkamm trägt. Dieselbe Darstellung wurde später auch in die Privatstempel der Meister übernommen.

VII. Herstellung der Kämme; Fachausdrücke. Kammsorten und andere Kammacher-Erzeugnisse. Ihre Schopfkämme. Namen, Masse und Gebrauchsweise der Werkzeuge.

Vom Gerber oder Schlächter bezieht man das Horn (Ochsen-, Kuh-, Büffelhorn, in alter Zeit auch Pferdehufe), das man an der Sonne oder im Ofen erwärmt und trocknet, um den Knochen aus dem Inneren herausziehen zu können. Man zerschneidet es mit einer Schrotsäge in

kleine Zylinder, zieht zwei Stücke auf den Wärmstock und dreht sie über der Flamme. Ist das Horn erweicht, schneidet man es mit dem Schnitzer auf, zieht es mit der grossen Presszange und einem Hutstück auseinander und öffnet es. Dann presst man es auf einen Holzblock und sticht mit dem Ihler die Adern heraus. Wenn das Hornblatt dick ist, trennt man es warm mit dem Brechmesser entzwei und legt die Blätter erhitzt in den Schraubstock, damit sie glatte Form annehmen. In dem Schraubstock wird die Innenseite des Horns an die Pressplatte, die Aussenseite an die Brettplatte gepresst. Aus dem Schraubstock wirft man es ins Wasser und behaut es dann auf dem Behaustock mit dem Behaumesser, wobei man das Horn mit der Behauzange hält. Es folgt die Glättung des Horns in dem Schabebaum mit dem Bockmesser. Wird nun eingewöhnlicher Kamm angefertigt, legt man die Modelle auf die Hornplatte, kratzt sie ringsum und schneidet sie in der Werkstatt mit der Zuschneidesäge aus. Wenn man aber einen Schopfkamm herstellt, so klebt man die Papiermodelle schwach auf die Platte auf und schneidet sie mit der Laubsäge aus. Danach formt man den umschnittenen Kamm auf dem Zuörter mit der Bestossfeile. Das Zahnschneiden geht bei den Kammzähnen mit dem Zwickelbogen auf Augenmass, der Meister führt den Schnitt mit dem linken Daumen, auf den er einen Lederfingerhut zieht. Die dichten Zähne werden mit dem Staubzeug geschnitten. Die Zähne müssen mit der Spitzfeile noch gespitzt und der Zwischenraum der Zähne mit dem Grundeisen ausgespart werden, danach werden die Schnitte zwischen den Zähnen auch von der entgegengesetzten Seite der Hornplatte mit der Wiederschneidesäge ausgeglichen. Dann spart man das Horn mit der Bestossfeile und nachher mit dem Schabemesser aus, endlich bringt man das Horn mit Putzkalk auf dem Filzholz zum Glänzen. Zur Ausschmückungsarbeit gehört das Vertiefen oder Falzen, das Ausschneiden und Bemalen. Den Rand des Kammes höhlt man mit dem Riss oder dem Falzzug aus. Der Schopfkamm wurde dadurch geschmückt, dass man verschiedenartige variierende Formen ausschnitt: mit Rand, Zacken, Girlanden, Knöpfen, gedruckt und geschnitten (s. u.). Um das weisse Horn gelb zu machen, benutzte man beim Malen Scheidewasser. Zur Bemalung des Schopfkamms wurde Zinnober, Minium, Aschenfett und Drachenblut in gelöschten Kalk gemischt. Das kochte man auf, kühlte es ab, tat den Kamm hinein oder bespritzte den Kamm mit der Feder.

Den Blattmusterkamm malte man so, dass man an den Rand des Kammes mit Speichel irgendein getrocknetes Blatt (Maulbeere, Petersilie, Schierling usw.) klebte. Der so bedeckte Teil blieb bei dem Malen hell. — Die letzte Arbeit am Kamm ist das Krümmen. Der fertige Kamm wurde erwärmt und in die Krümmform gepresst. — Folgende Kammsorten und Kammfabrikate wurden hergestellt (s. auch die

Erklärung der Tafeln) :

Krummer Kamm, Bauernkamm, grosser Frisierkamm, Taschenkamm, Staubkamm, Kamm mit schwachen Zähnen, Halbkamm, Messerkamm (rasiermesserartig zusammenklappbar mit Zähnen wie am Frisierkamm. Zusammengeklappt 8—10 cm lang), Barbierkamm (ebenso wie der grosse Frisierkamm, nur schmaler, 1'5 cm breit), Stielkamm (wie der Frisierkamm, die eine Hälfte so dünnzahnig, die andere nur Stiel), bordierter Frisierkamm (gewöhnlicher Frisierkamm aus weissem Horn, aber mit schwarzem Randsaum aus Büffelhorn, der Kopf ausgezackt), Mehlschaufel, Hornrasiermesser, Stiefelanzieher, Kesselkratzer (in alter Zeit für die Zuckerbäcker angefertigt; an Gestalt dem glättenden Kamm gleich, nur viel biegsamer, Zähne sind nicht geschnitten).

[Eine Kammart, die hier nicht erklärt ist, ist bei der Erklärung der Tafeln besprochen, weil sie auch in der Zeichnung vorhanden oder durch die Zeichnung erläutert ist].

Die am besten bearbeitete Sorte war der Chignonkamm, bei dem sich ein überraschender Reichtum nicht nur an der Mannigfaltigkeit der Modelle, sondern auch an den Schmuckarten, ja sogar an den verschiedenen Mustern dieser Schmuckarten zeigt. Dieser Kamm galt einst als Luxusartikel, bei den alten ungarischen Bauernhochzeiten wurden die Bräute damit frisiert. Das Kammachergewerbe erhob sich durch den Kultus dieses Kammes bis zur Höhe der Volkskunst. Man staunt wirklich, wie mannigfaltig man diesen Rand, diese verhältnismässig kleine Fläche, zuschmücken und welche erfinderische Variabilität man der Randlinie zu geben verstand. Die Randlinie blieb glatt in der Form des Rundsauces; die Linie aber wellt sich vorn, erfährt dann Brechungen auf den Zackenmustern, nimmt dann launische Formen an, springt auf den Knopfexemplaren heraus und zergliedert sich winzig in den kleinen Spitzenvariationen. Die verzierten Randlinien sind auf den gedruckten Kämmen mit Druckmustern gepaart. Die Schnittmuster schnitt man mit der Laubsäge aus, den gespritzten und den Blattmusterkamm verzierte man schon mit Malereien. — Neben der reichen Variabilität der Chignonkammmuster ist auch eine puritanische Einfachheit und Solidität der Debrecener Meister festzustellen. Zum Vergleich sehen wir auf Taf. IV. und V. Muster aus Békés, die wirklich überaus prächtig sind an immer herrlicheren Formen.

Erklärung der Tafeln.

Taf. I. Chignonkammmodele aus Papier. 1. Rundgesäumt; 2—15. zackig.

Taf. II. ds. 1—12. zackig, 13—15. mit Girlanden.

Taf. III. ds. 1—11. mit Girlanden, 12—13. knöpfig.

Taf. IV. ds. 1—4. geschnitten, 6. doppelte Form, 7—15. geschnittene Formen aus Békés.

Taf. V. 1—3. geschnittene Chignonkammodelle aus Békés. 4. grosse Presszange zur Öffnung des gespaltenen warmen Horns. 5. Schnitzer zur Spaltung des warm erweichten Horns. 6. Brennkolben; glühend holte man damit das Innere des Horns heraus. 7. Bockmesser zur Glättung des Horns, das man in (8.) den Schabebaum zwängte. 9—10. Wetzstein zur Raspel. 11. Mit der Behauzange zwickte man den Rand des Horns ab, wenn man das Knotige mit dem Behaumesser auf dem Behaustock (12—13.) abhobelte. 14. Laubsäge zum Ausschneiden des Chignonkammes. 15. Presse mit Holz- und Balkenplatten, um das warme Horn gleichmässig zu machen. 16. Ungarische Werkstatt (vgl. Abb. 2. und 3; S. 27, 28.)

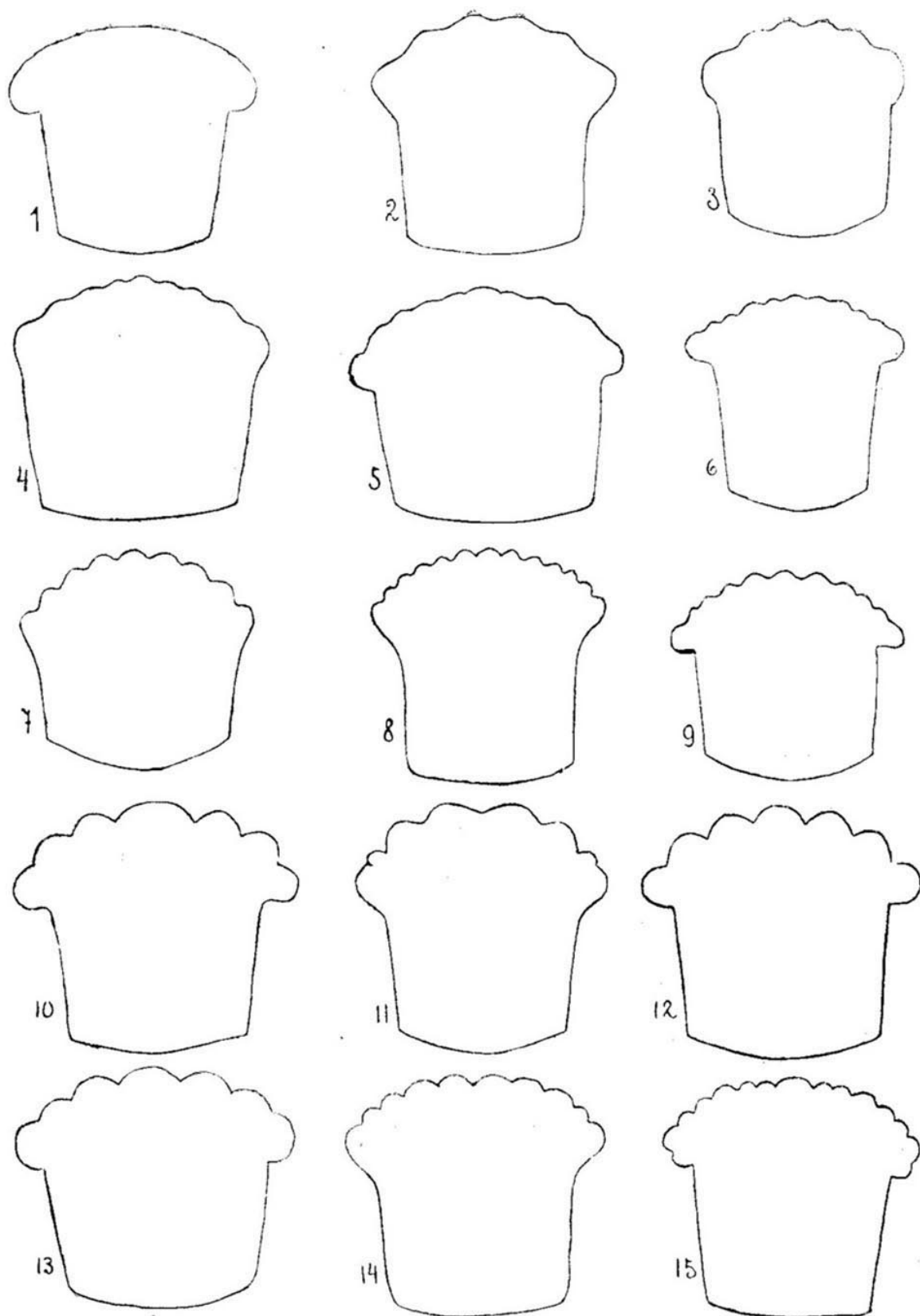
Taf. VI. 1—2. Bestossfeile zur Glättung der Hornplatte. 3—6. Zwickelbogen. 7—8. Feilen. 9. Öhler, mit dem man die Adern aus dem warmen Horn zieht. 10. Brechmesser, mit dem die dicken Hornplatten zertrennt wurden. 11. Zieher, mit dem man die Zähne des Chignonkammes rundete. 12. Feile. 13. Klinge zur Glättung der Sägeblätter. 14—16. Spitzfeile, um die Zähne zu spitzen.

Taf. VII. 1. Bohrer zur Laubsäge. Mit dem Hin- und Herziehen des Saitenzugstabs drehte man die Schnecke und das auszubohrende Horn passte man in die spitze Achse der Schnecke ein. 2. Lederfingerhut für den linken Daumen des Meisters, mit dem er beim Zahnschneiden den Gang der Säge leitet. 3. Trocknendes Eisengestell zum Trocknen des dünn gespaltenen Holzes, um eine schöne Flamme zu erzielen, wenn das Horn gewärmt wird. 4—6. Schabemesser zur Polierung der Hornplatte. 7—8. Filzholz, um den Kamm glänzend zu machen. 9. Eisenraspel. 10—11. Staubzeug, Frisierzeug, Sägen mit Doppelklingen, die untere Sägeplatte schneidet die Zähne, die höhere gibt zugleich die Stelle des folgenden Zahns an. Zwischen die beiden Sägeplatten spannte man Zwirnsfaden oder Pferdehaare. 12. Riss mit beweglicher Knochenplatte zur Bestimmung der mittleren Entfernung des Kammes und des Randes des Saumes.

Taf. VIII. Zuörter zur Glättung der Hornplatte. 2—3. Zunfttafel aus Messing, von vorn und von hinten. 4—5. Falzzug. 6—7. Grundeisen zur Aussparung des Zwischenraums der Zähne. 8—9. Zunfttruhe aus Fichtenholz, schwarz gestrichen, mit Barockschmuck aus dem Jahre 1823.

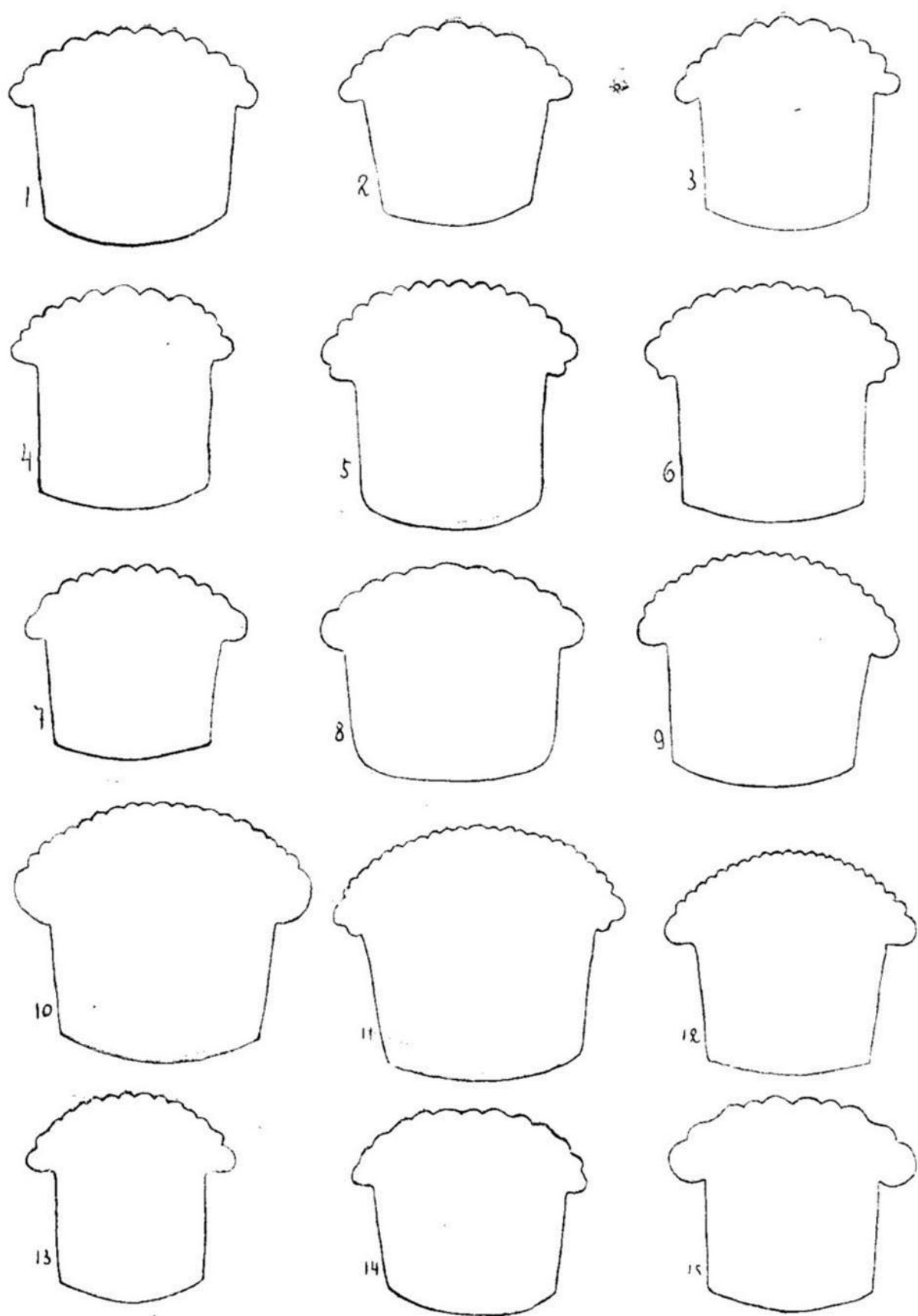
Taf. IX. 1. Knopfchignonkamm. 2—3. gedruckter Chignonkamm. 4—5. ds. geschnitten. 6. ds. gespritzt. 7. ds. mit Blattmuster. 8. Schwachgezahnter Kamm. 9. Halbkamm. 10. Hornrasiermesser. 11. Mehlschaukel. Der Müller stellt damit über das Mehl streichend seine Feinheit fest. 12. Beisszange.

Taf. X. 1. Krummkamm für Männer, als noch langes Haar getragen wurde, wie die sehr alten Hirten bis zu unseren Tagen. 2. Bauernkamm. 3. Zirkel. 4—5. Die amtlichen Zunftstempel von 1795—1826. 6. Privatstempel des Meisters István Szabó. 7. Form zum Krümmen; den fertigen Chignonkamm erwärmte man, seinen Rand legte man unter den Riemen, spannte ihn durch Einschlagen des Zapfens, schliesslich ordnete man die erweichten Zähne und band sie mit Bindfaden fest, bis sie hart geworden waren. 8. Schrotsäge, mit der man das Horn in Zylinder zersägte. 9—15. Druckmuster, die man über der Wärme auf den Rand des Chignonkamms presste, indem man den gedruckten Kamm so anfertigte.

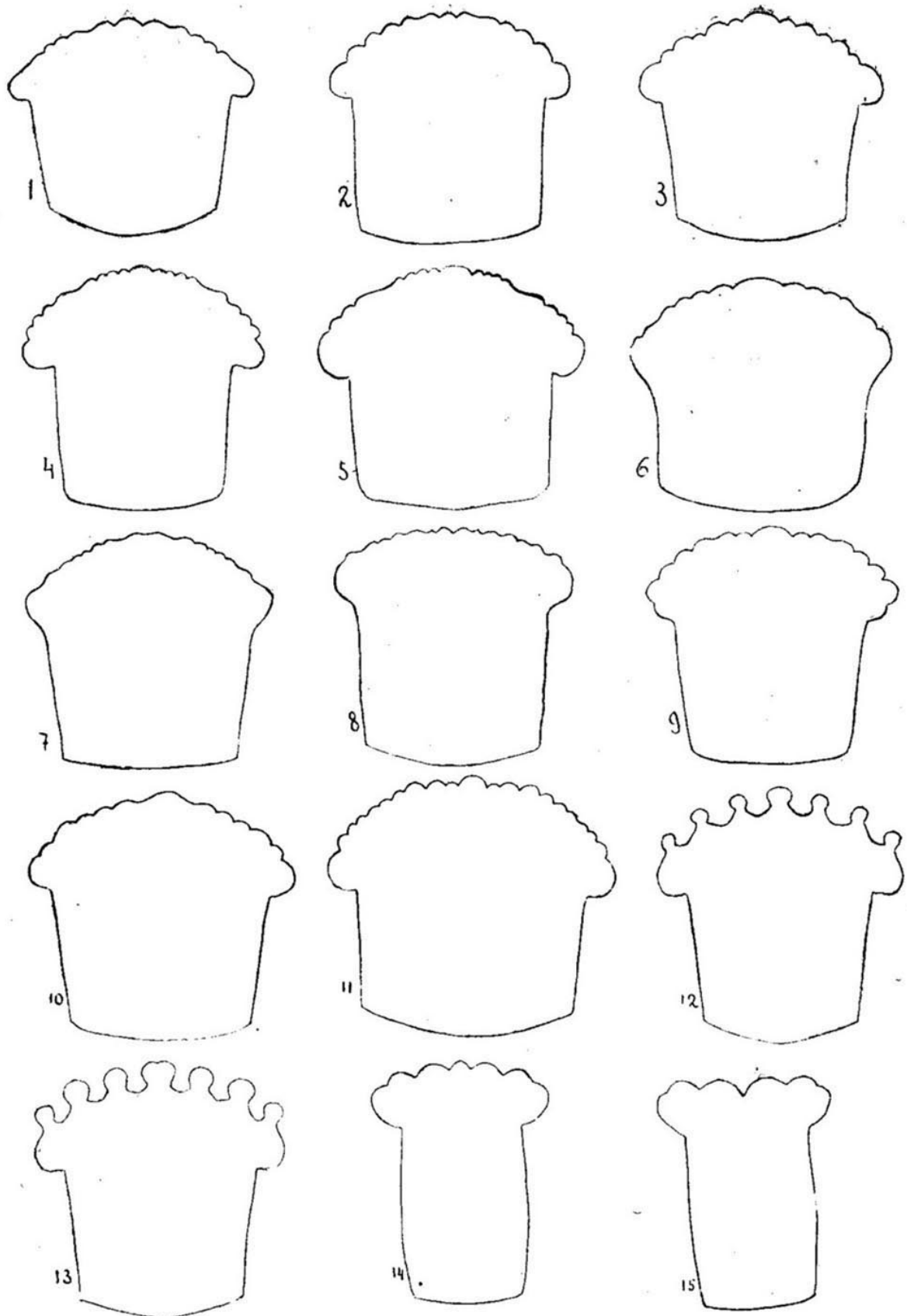

I. tábla. Hajakasztó-formák (kontyfésü-minták) papírból.

1. Kerekpárkányú ; 2—15, cakkos.

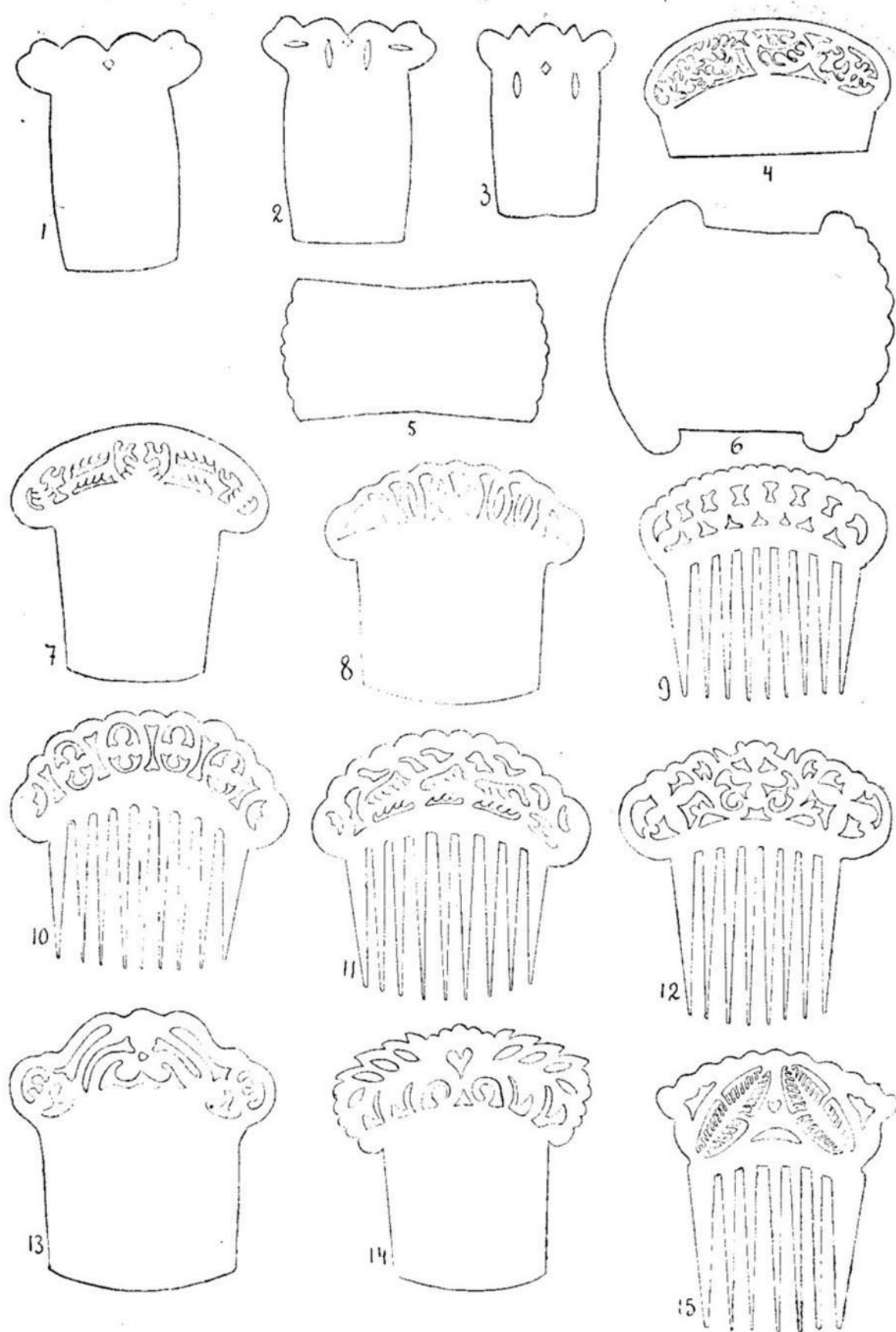

II. tábla. Hajakasztó-formák (kontyfésü-minták) papírból.
1—12. cakkos ; 13—14. gillantos.

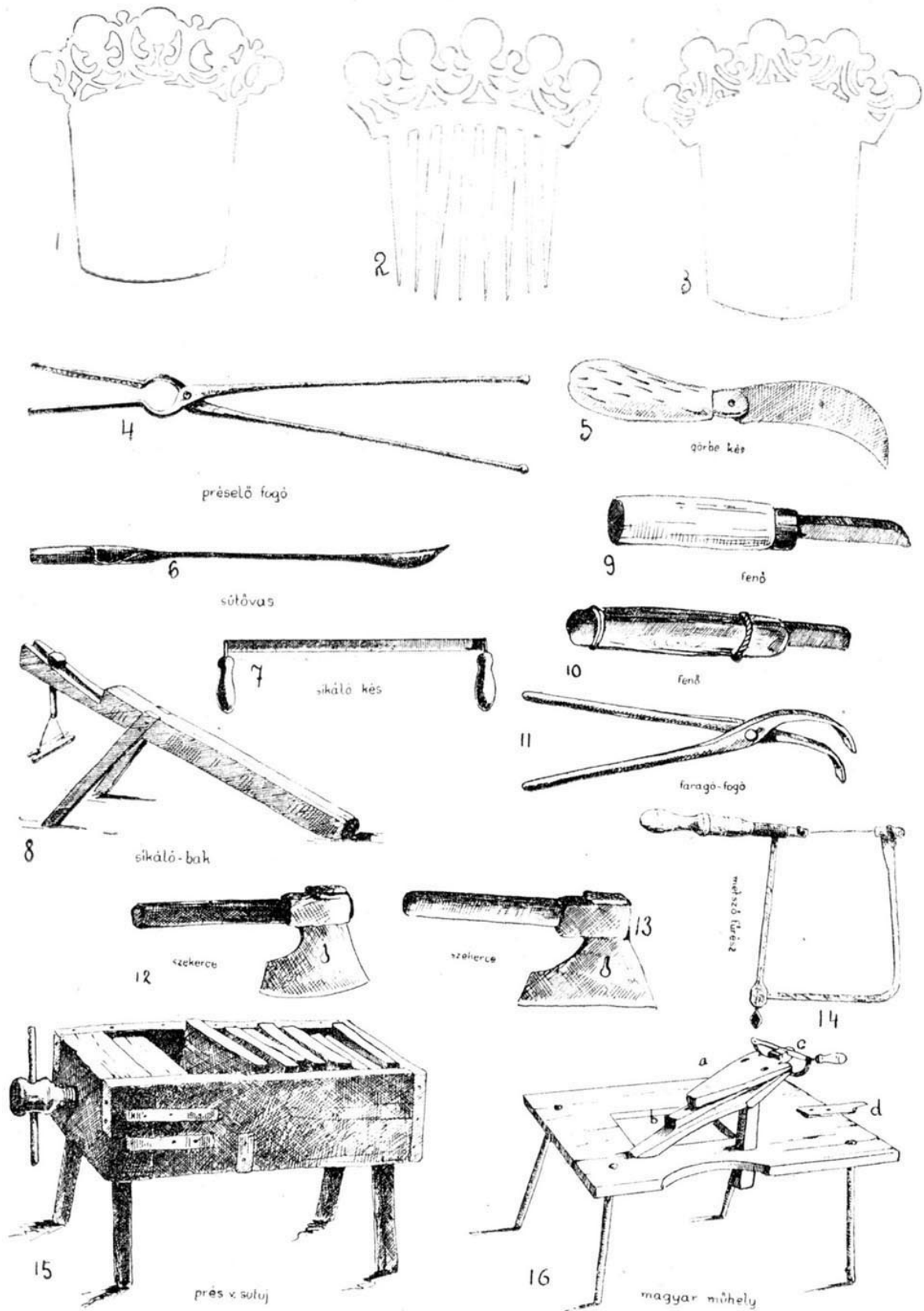

III. tábla. Hajakasztó-formák (kontyfésü-minták) papirból.

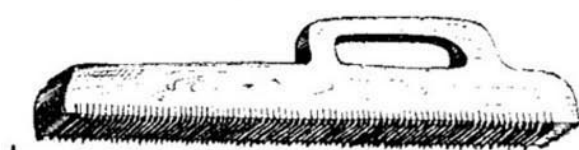
1—11. gillantos ; 12—13. gombos.

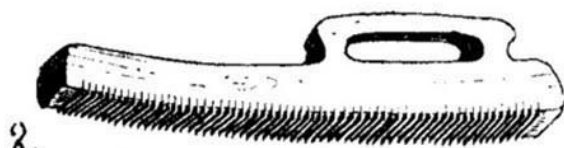
IV. tábla. Hajakasztó-formák (kontyfésü-minták) papírból.
 1–4. metszett; 6. duplás forma; 7–15. metszett formák Békésről.

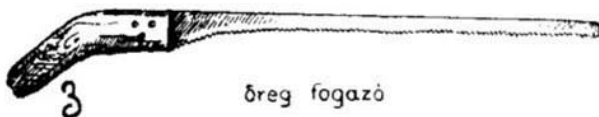
V. tábla. 1—3. metszett hajakasztó-formák Békésről.
4—16. szerszámok.

helybehagyó raspóly
v. taszító

faráspoly
v. taszító

őreg fogazó

foghasító

foghasító

foghasító

fűrészreszelő

nagy reszelő

érhűző v. hernyózó kés

fejítő kés

hajakasztó foghúzója

fintok reszelő

somboló

sarkoló v. spiccelő

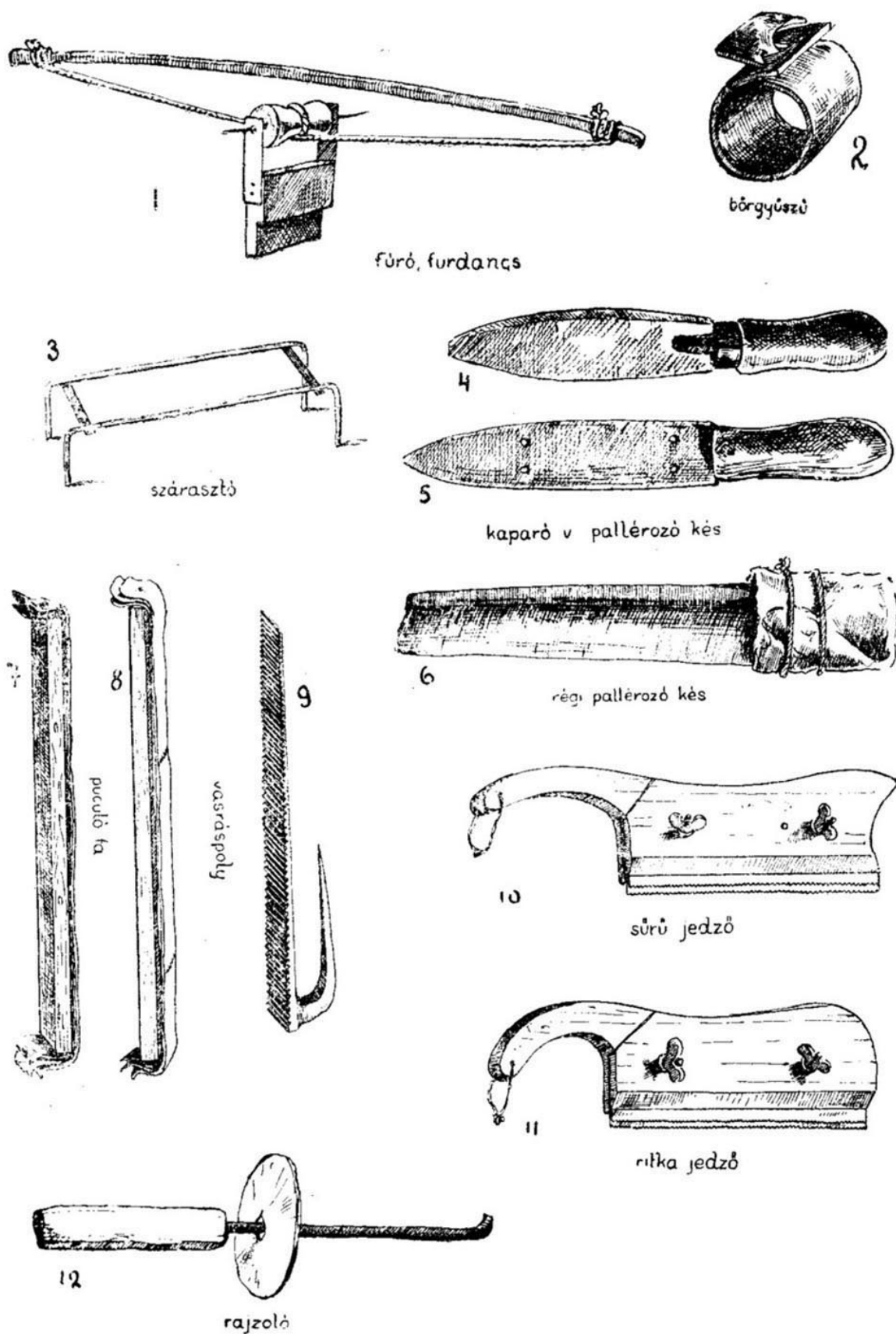

sarkoló v. spiccelő

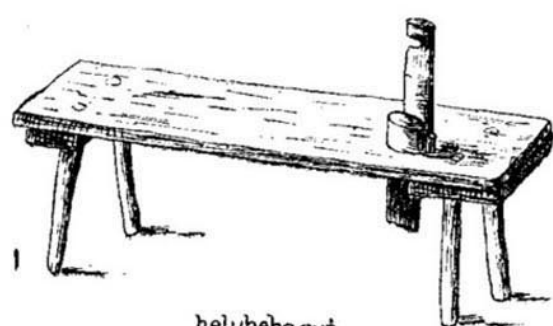

sarkoló v. spiccelő

VI. tábla. Szerszámok.

VII. tábla. Szerszámok.

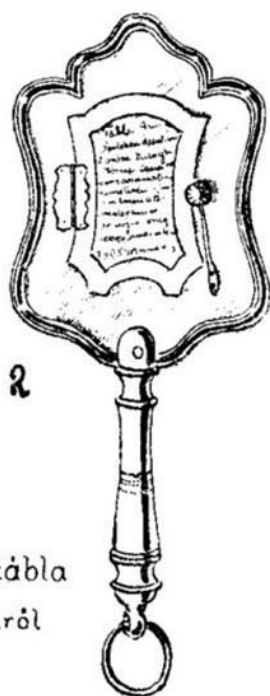

helybehagyó

4

falchuzó

2

céhtábla
előlről

3

céhtábla
hátról

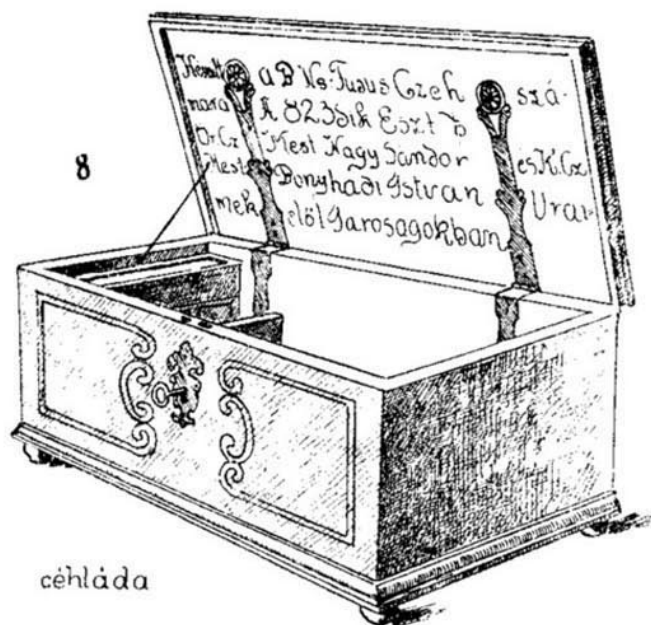
5

falchuzó

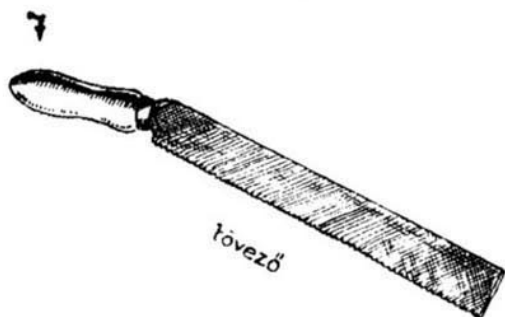
6

tővező

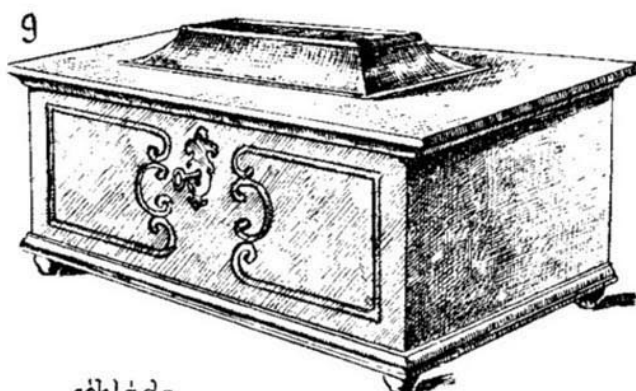
8

céhláda

7

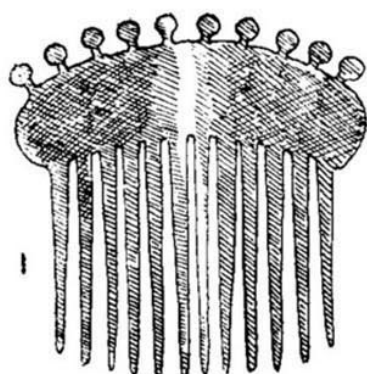
tővező

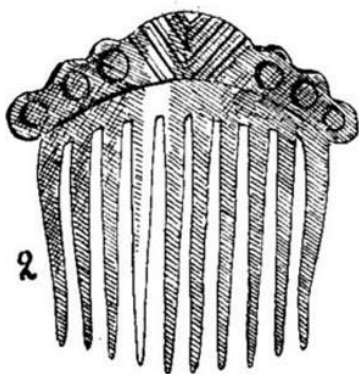
9

céhláda

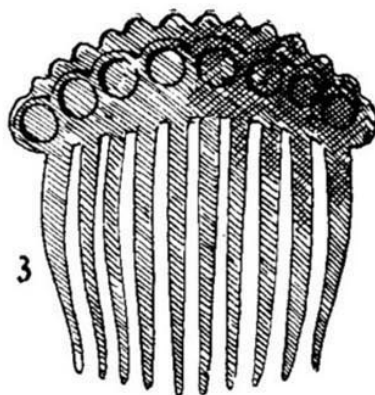
VIII. tábla. Szerszámok és céhbeli hivatalos tárgyak.

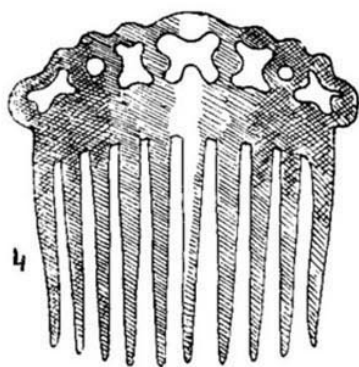
gombos hajakasztó

nyomlatott hajakasztó

3

4

metezett hajakasztó

5

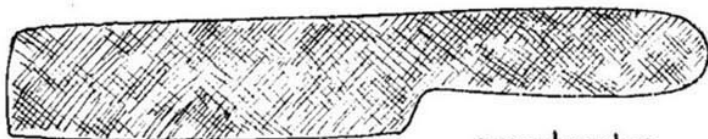
6

spricolt hajakasztó

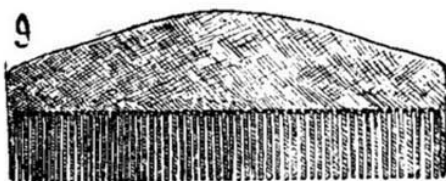
7

levélmintás hajakasztó

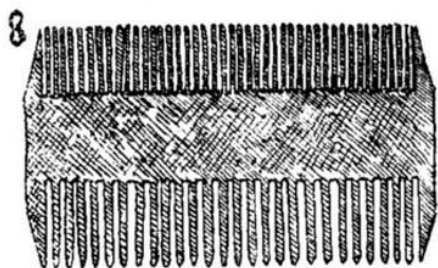
10

szaruborotva

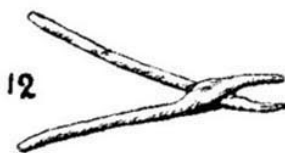
9

faros fűsű

8

gyengefogú fűsű

12

csípőfogó

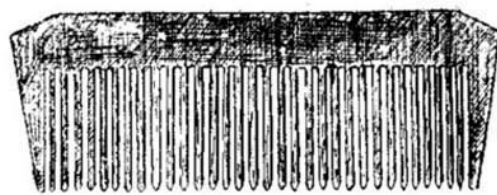
11

lisztlapát

IX. tábla. Fésűfajták, fésűkészítmények.

görbe-fűsű

2

paraszt-bontó

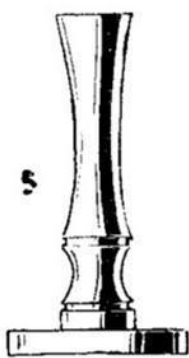

3

cirkalom

4

5

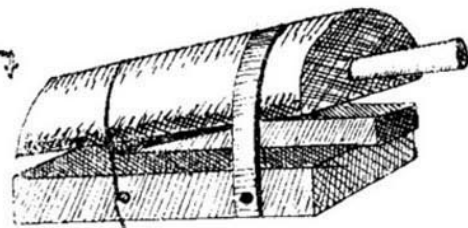
6

Szabó István mester
pecsétje.

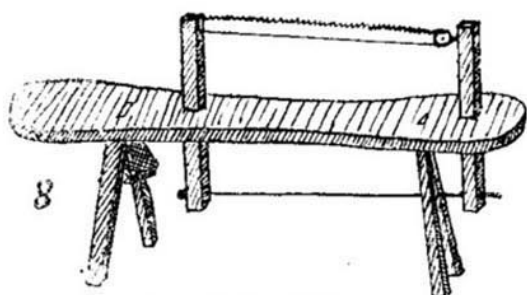
a cég pecsétje

1795-ből

1826-ből

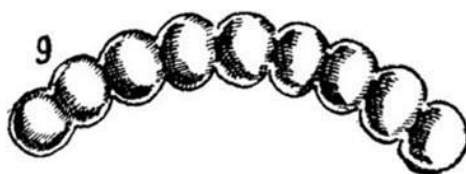

görbitő

8

daraboló-fűrész

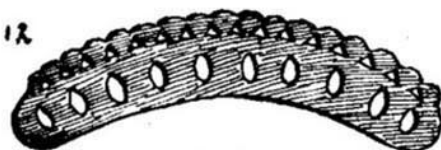
9

10

11

12

13

14

15

nyomó-minták

Tartalom.

	Lap.
I. Bevezetés	5
II. Debrecen város levéltárában és a Déri-Múzeumban talált írott emlékek; a fésű és a mesterség neve	8
III. A fésűsök helyzete Debrecen város polgárságában	11
IV. A céh belső élete; az articulások. Az inaskodás, beszegődtetés, felszabadítás, társpohár. A vándorlás, legényév. Felvétel a céhbe, ren:ekcsinálás, mesteresztendő, mesterasztal	13
V. A céh előjárói, a céhmesterek névjegyzéke, a szolgáló-mesterség, a fertálygyűlés	19
VI. A céh ládája, táblája, pecsétnyomói	23
VII. A fésű készítése, mesterműszók. Fésűfajták és egyéb fésűkészítmények. A hajakasztó (kontyfésű). Szerszámok neve, mérete és használati módja. Befejezés.	25
I—VII. szakasz rövid összefoglalása német nyelven	38
I—X. tábla.	I—X